

Tijdschrift voor geschiedenis van stad en regio Utrecht

augustus 2020 €4,50

Oud@Utrecht



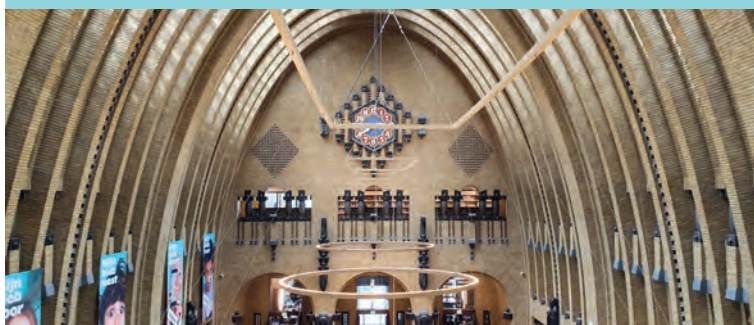
Paushuize • Perszuivering • Stadsmissie

Agenda



Online activiteiten

Vanwege Corona gingen de activiteiten van Oud-Utrecht niet door, maar in digitale vorm gebeurde er veel. Op de website zijn bijvoorbeeld artikelen uit oudere jaargangen van Tijdschrift Oud-Utrecht gepubliceerd en wandel- en fietsroutes, zoals een tocht langs muurschilderingen. De op 25 maart geplande lezing 'Blijven Zingen of Zwijgen' door Frederiek Eggink is beschikbaar als online-presentatie. Nieuwe afleveringen van de Podcast Oud-Utrecht bieden uitgebreide gesprekken met Utrechtse historici, onder wie schrijfster Jessica van Geel en literatuurhistoricus Niels Bokhove. www.oud-utrecht.nl.



Historisch Café in Postkantoor Neude

Vanaf september is er elke tweede vrijdag van de maand een Historische Café van Oud-Utrecht in de Theaterzaal van Bibliotheek Neude. De eerste spreker is op 11 september Arjan den Boer, publicist over monumenten en eindredacteur van Tijdschrift Oud-Utrecht. Hij vertelt over architect Joseph Crouwel van het Postkantoor Neude en het Anatomiegebouw aan de Biltsche Grift. Wat zijn de overeenkomsten en verschillen tussen beide gebouwen en waar werd Crouwel door geïnspireerd? Aanvang 17.00 uur, toegang gratis voor zowel leden als niet-leden. Reserveren is vanwege de Corona-maatregelen verplicht, vanaf 1 september via www.oud-utrecht.nl.



Lezing Kamp Amersfoort

Deze lezing naar aanleiding van 75 jaar bevrijding was al eerder gepland, maar zal op 23 september alsnog plaatsvinden. Gids en vrijwilliger Edie Brouwer staat stil bij de meer dan 500 Utrechtse die gevangen zaten in Kamp Amersfoort. Hij licht er vijf van hen uit: John Dons, Antonius Cornelis Theodorus van Rijn, Hieronymus Alphonsus Gerardus van Schaik en Aart van Triest. Aanvang 19.30 uur, toegang € 8,50 inclusief consumptie. Er is bij de lezing, die plaatsvindt in het Bartholomeusgasthuis, ruimte voor maximaal 45 bezoekers; reserveren is verplicht via www.oud-utrecht.nl.



Presentatie Utrecht Boekenstad

Op 11 juni ontving schrijver Maxim Februari in Bibliotheek Neude het eerste exemplaar van het themanummer *Utrecht Boekenstad* van Tijdschrift Oud-Utrecht (nummer 3, juni 2020). De kleinschalige bijeenkomst met een 'talkshow' met auteurs werd live uitgezonden en is terug te kijken via www.oud-utrecht.nl.

FOTO: TON VAN DEN BERG

Colofon

Tijdschrift Oud-Utrecht 93e jaargang nummer 4, augustus 2020 / ISSN 1380-7137.

Uitgave van de Historische Vereniging Oud-Utrecht, verschijnt zes keer per jaar.

Redactie Arjan den Boer (eindredactie), Lisette le Blanc, Elisabeth de Lig, Marion van Oudheusden, Joyce Pennings, Bettina van Santen, Kaj van Vliet.

Redactieadres redactie.tijdschrift@oud-utrecht.nl / Postbus 131, 3500 AC Utrecht.

Kopij maximale omvang 2.500 woorden (incl. noten/bronnen). Redactierichtlijnen: zie www.oud-utrecht.nl.

Publicatierechten van afbeeldingen zijn naar beste intentie geregeld. Wie meent dat zijn of haar rechten niet zijn gerespecteerd wordt verzocht contact op te nemen.

Ontwerp Jeroen Tirion BNO, Utrecht. **Druk** Drukkerij Roelofs BV, Enschede.

Verkooppunten losse nummers à € 4,50 (themanummers à € 7,50) via www.oud-utrecht.nl/webwinkel en bij Het Utrechts Archief (Hamburgerstraat 28), Centraal Museum (Agnietenstraat 3), Museum Catharijneconvent (Lange Nieuwstraat 38), Utrecht Toerisme (Domplein 9). Boekhandels: Broese (Stadhuisbrug 5), Bruna (Nachttegaalstraat 83 en Zevenwouden 220), Bruna Verdouw (Hoogzandveld 38, Nieuwegein).

Historische vereniging Oud-Utrecht is opgericht in 1923 en wil de kennis van en belangstelling voor Utrechtse geschiedenis, archeologie en monumenten stimuleren en waken over het behoud van het lokale en regionale erfgoed.

Voorzitter Dick de Jong. **Secretariaat** secretariaat@oud-utrecht.nl / Postbus 91, 3500 AB Utrecht.

Lidmaatschap Contributie € 37,50 per jaar (huisgenootlid € 17,50 / jongeren tot 26 en U-pashouders € 20 / bedrijven € 50).

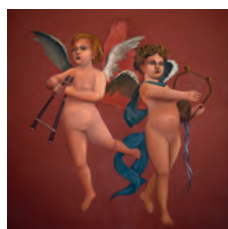
Ledenadministratie Aanmelden of opzeggen (vóór 1 december) via ledenadministratie@oud-utrecht.nl / Zuiderstraat 18a, 3434 BH Nieuwegein. Bank: NL27 INGB 0000 575 520, Nieuwegein.

Website www.oud-utrecht.nl / redactie.website@oud-utrecht.nl.

Omslag

Putti op rode achtergrond, onderdeel van de Pompeïaanse beschilderingen in de Balzaal van Paushuize. De 'vlek' in het midden is origineel, de rest gereconstrueerd.

FOTO: ARJAN DEN BOER





4

Froukje van der Meulen

Een Pompeïaans interieur in Paushuize



10

Arie de Jongh

Zuivering van de Utrechtse pers in 1945



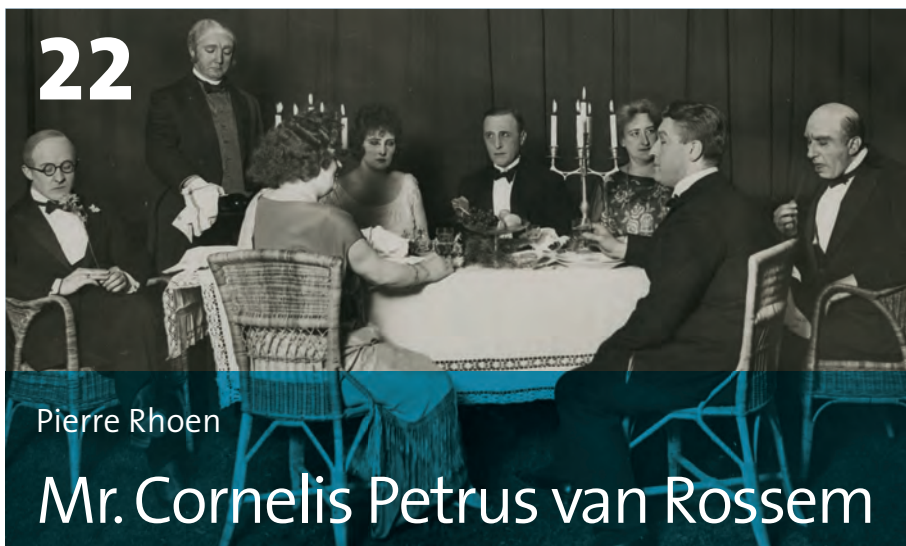
15

Ton H.M. van Schaik
De stadsmissie
van oktober 1959



20

Bettina van Santen
Bespreking: Utrecht Hooligans



22

Pierre Rhoen

Mr. Cornelis Petrus van Rossem

27 Signalementen



Terug naar Pompeii

Ontstaan, verdwijning en herstel van een Pompeiiaans interieur in Paushuize

In 2008 werd een bijzondere ontdekking gedaan in Paushuize.¹ Achter lagen verf, spiegels en voorzetwanden kwamen laat-19e-eeuwse wandschilderingen tevoorschijn, geïnspireerd op Pompeii. Zulke schilderingen komen in Nederland maar zelden voor. Zoals in Pompeii de huizen eeuwenlang bedekt waren onder vulkaanas, was het Utrechtse interieur decennialang aan het oog onttrokken. Dankzij minutieuze restauratie en reconstructie zijn ze weer zichtbaar geworden. Ze vertellen het verhaal van een uit het zicht verdwenen internationale interieursmaak die nu weer gewaardeerd wordt.

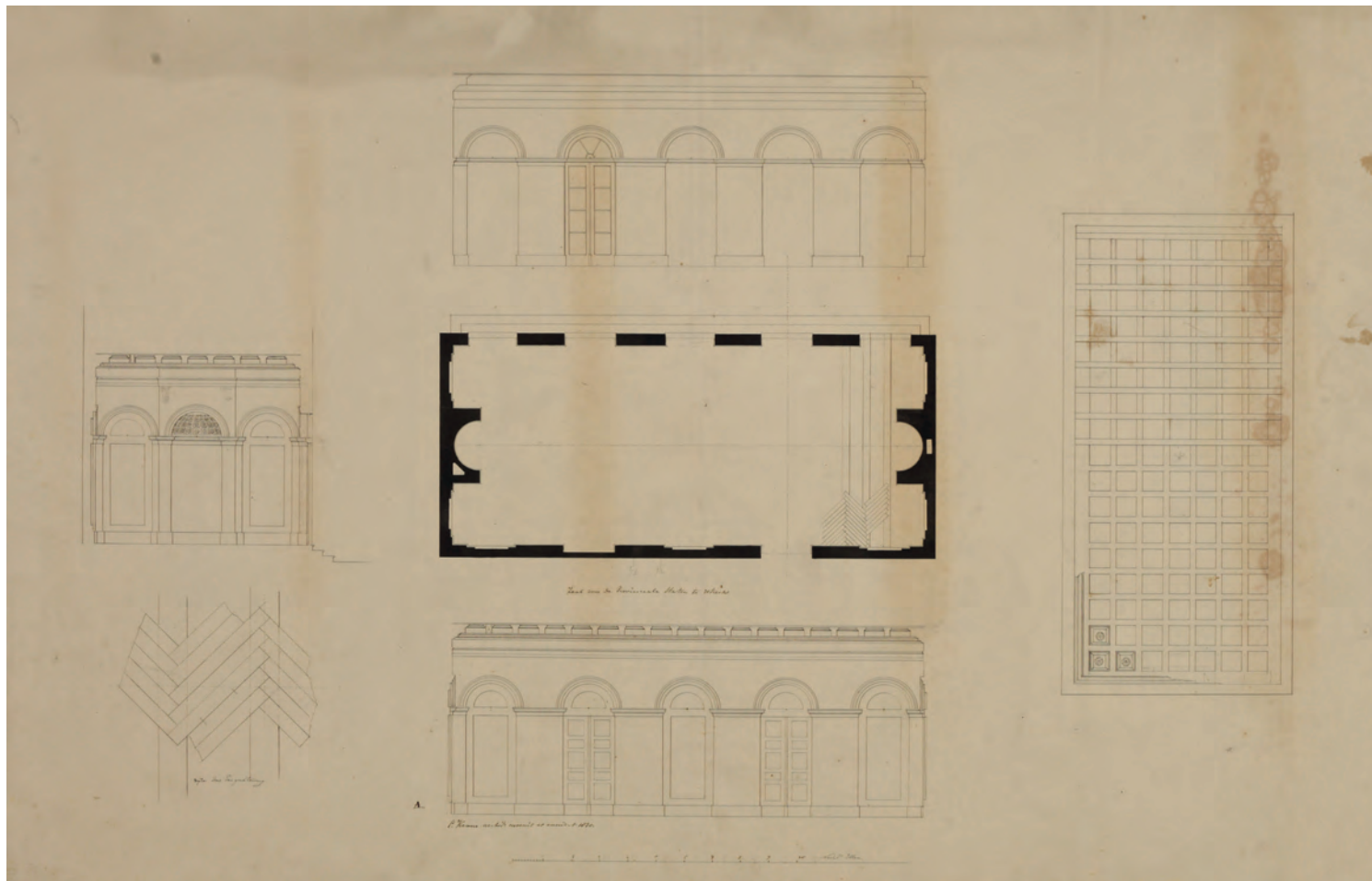
Froukje van der Meulen is kunsthistoricus en conservator van Paushuize.

Paushuize werd in 1517 gebouwd in opdracht van de latere paus Adrianus VI, aan wie het ook zijn naam aan te danken heeft. In 1814 kocht de Rijksoverheid dit toonaangevende Utrechtse monument aan als woonhuis voor de Utrechtse gouverneur, tegenwoordig commissaris van de Koning genoemd. Onder het gouverneurschap van Florent Joseph ridder van Ertborn vonden tussen 1830 en 1833 grootschalige verbouwingen plaats, waaronder de toevoeging van een kantoorgebouw en een bijgebouw met een representatieve vergaderzaal. Het ontwerp kwam van de Utrechtse schilder en architect Christiaan Kramm (1797-1875). De bouwtekeningen laten zien

dat de vergaderzaal een interieurafwerking kreeg in neoclassicistische stijl, met een parketvloer en een cassettenplafond met kroonlijst. In de oostwand waren vijf glazen deuren die naar de tuin leidden. De tegenoverliggende wand had drie nissen met hoge spiegels. Uit kleuronderzoek blijkt dat de muren afgewerkt waren met subtiele marmerschilderingen.²

De nieuwe aanbouw deed niet lang dienst als vergaderzaal. De Statenleden waren niet tevreden met hun onderkomen en lieten de bovengelegen privévertrekken van de gouverneur inrichten voor vergaderingen. In 1849 werden de Statenzittingen verplaatst naar het nieuwe Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen aan de Maria-plaats (tegenwoordig het Utrechts Conservatorium). De vergaderzaal werd toen bij de ambtswoning van de commissaris gevoegd en diende voortaan als feest- en receptiezaal, de Balzaal geheten.

Met de komst van een nieuwe commissaris in 1888, Alexander baron Schimmelpenninck van der Oye, vonden verschillende herstellingen aan de ambtswoning plaats. In deze periode, tussen 1888 en 1890, veranderde de Balzaal compleet van uiterlijk: de muren werden van boven tot onder beschilderd met op Pompeii geïnspireerde scènes en motieven.



- ▲ De Balzaal van Paushuize. FOTO: HEIRLOOM
- 7 Ontwerp voor de nieuwe Statenzaal aan Paushuize door Christiaan Kramm, 1830. HET UTRECHTS ARCHIEF
- De Balzaal zoals afgebeeld in het jubileumboek voor Van Lokhorst, 1903. HET UTRECHTS ARCHIEF

Pompejaanschen decoratiestijl

De in Utrecht geboren Jacobus van Lokhorst (1844-1906) begeleidde de renovatie. Hij was als Rijksbouwkundige bij het Ministerie van Binnenlandse Zaken verantwoordelijk voor de bouw, inrichting en restauratie van veel rijksgebouwen, zoals scholen, laboratoria, archief- en gouvernementsgebouwen. Van Lokhorst werd beïnvloed door zijn collega Pierre Cuypers en zijn leidinggevende Victor de Stuers, referendaris en hoofd van de afdeling Kunsten en Wetenschappen. Zij waren bewonderaars van de Franse archi-

tect Eugène Viollet-le-Duc en hadden uitgesproken ideeën op het gebied van bouwkunst, met speciale aandacht voor de gotiek en vroege renaissance. Hun visie heeft grote invloed gehad op de architectuur van overheidsgebouwen. Van Lokhorst werd weliswaar minder bekend dan Cuypers, maar was een productief en innovatief architect. De nieuwe wandschilderingen werden wellicht uitgevoerd door Willem Fabri (1853-1925), die in ieder geval de twee schilderijen op doek van nereïden³ maakte. Fabri was tussen 1877 en 1905 hoofddecora-



teur bij de Rotterdamse firma C.H. Eckhart. Deze fabrikant van spiegels en lijsten had ook werkplaatsen voor het uitvoeren van decoratieve schilderijen, papierstuc en een 'behangerij'. De fabriek kon behalve het Rijk ook het Koninklijk Huis tot haar klanten rekenen: de firma verzorgde de inrichtingen voor het Paleis Noordeinde en het Koninklijk Huisarchief.

Uit een tentoonstellingscatalogus uit 1894 blijkt echter wie verantwoordelijk was voor het ontwerp van de Pompeïaanse versieringen, namelijk Van Lokhorsts bouwkundig opzichter Jacob Berden (1861-1940).⁴ Op het bureau van Van Lokhorst, waar aan veel opdrachten tegelijk werd gewerkt, werden de taken verdeeld onder de stafleden.⁵ Hoewel vanaf 1890 Jan de Quack meestal over de decoratieve ontwerpen ging, heeft Berden zich ook op dit gebied doen gelden.⁶ De nieuwe decoraties werden ingepast in de bestaande architectuur. Kenmerkende elementen als de parketvloer, het cassettenplafond en de boognissen bleven onveranderd; nieuw toegevoegd werden de schilderijen, kroonluchters, twee sierhekken,

enkele lage bankjes en gordijnen. Het jubileumboek van Rijksbouwmeester Van Lokhorst, uitgegeven bij zijn 25-jarig ambtsjubileum in 1903, beschrijft de renovatie van de zaal.⁷ De bestaande situatie werd beschreven als 'in nuchteren klassieken stijl gebouwd en geheel in wit stuc gepleisterd' en maakte volgens het boek een 'killen indruk'. Daar kwam een nieuw ontwerp voor in de plaats met polychrome schilderijen in de 'Pompejaanschen decoratiestijl'. Een in het jubileumboek afgedrukte foto van het resultaat toont duidelijk het rijk beschilderd ensemble, met op de westwand als hoofdfiguren nimfen en putti, omringd door bladerranken. Het geheel werd omlijst door een weelde aan planten, bloemen, vogels, fantasiewezens en ornamenten. Het betreft uiteraard een zwart-witfoto, maar we weten dat de wandschilderingen een veelkleurig geheel vormden. De eerder genoemde kilheid was daarmee verleden tijd!

In de ban van Pompeii

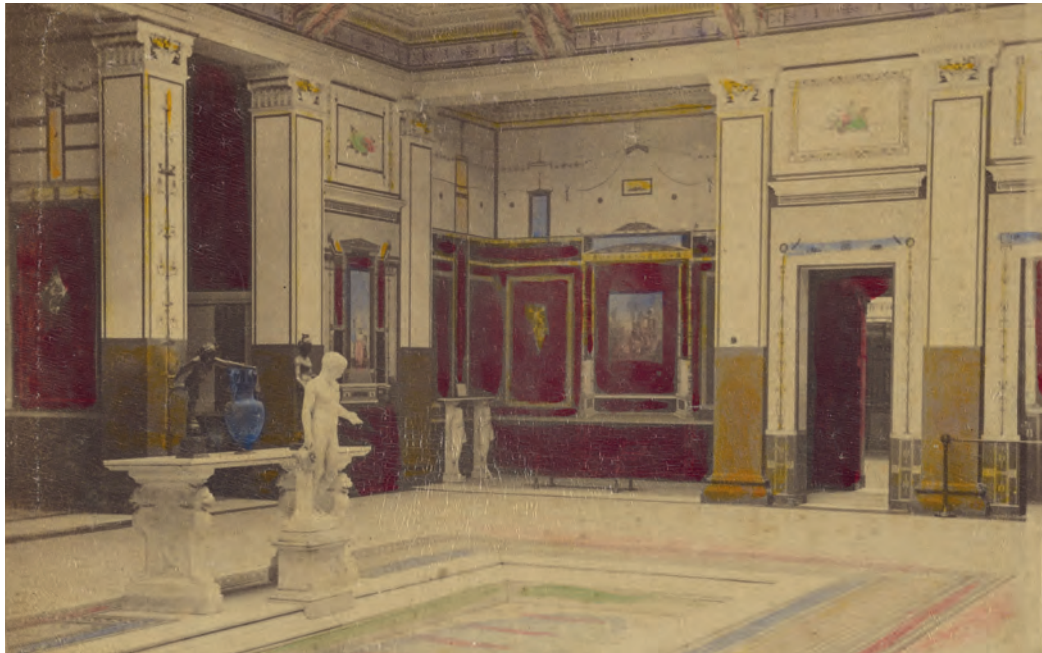
Vanaf het einde van de 18e eeuw raakte heel Europa in de ban van de felgekleurde

en rijk gedecoreerde wandschilderingen die in de huizen van Herculaneum, Pompeii en Stabiae werden aangetroffen. Deze Romeinse steden waren onder as en lava verdwenen bij de vulkaanuitbarsting van de Vesuvius in 79 na Christus. Na de herontdekking begonnen de opgravingen: vanaf 1738 in Herculaneum en vanaf 1748 in Pompeii. Pas na verloop van tijd werden de archeologische sites toegankelijk gemaakt voor wetenschappers, kunstenaars en andere bezoekers op hun *grand tours*. Er verschenen publicaties met reproducties van de schilderijen die in de huizen waren aangetroffen. Zo raakte informatie over de Pompeïaanse wandschilderkunst wereldwijd verspreid en kon als inspiratiebron dienen voor opdrachtgevers en ontwerpers.

De eerste op Pompeii en Herculaneum geïnspireerde interieurontwerpen ontstonden rond 1760 op de tekentafels van Britse architecten als James Stuart en Robert Adam en de Duitser Friedrich Wilhelm von Erdmannsdorff. In hun neoclassicistische ontwerpen combineerden zij Pompeïaanse elementen met andere aan de oudheid ontleende motieven, zoals grotesken (naar in het Paleis van Nero aangetroffen 'grotschilderingen'), maar ook Egyptische, Arabische, Grieks-Romeinse en Etruskische vormen. Naarmate er meer complete wandschilderingen werden opgegraven, verschoof de focus van losse elementen, zoals kleine figuren, naar totaalontwerpen. De wanden werden ingedeeld in vlakken door middel van geschilderde zuilen, friezen en andere architectonische elementen.

In de eerste helft van de 19e eeuw raakte de Pompeïaanse stijl *en vogue* onder de aristocratie. De Franse keizerin Joséphine de Beauharnais, prins Friedrich Wilhelm IV, koning Ludwig I, koning Francesco I en koningin Maria Isabella van Bourbon-Spanje, tsarina Alexandra Feodorovna, prins Albert en Koning Karl Johan - allen lieten ze een Pompeïaanse kamer inrichten in hun paleizen. Het kleurrijke en luchtige karakter van de schilderijen paste goed in privévertrekken zoals schrijfkabinetten, eet- en slaapkamers en tuinpaviljoens. De Pompeïaanse stijl was een manier om de persoonlijke fascinatie voor archeologie tentoon te spreiden, maar bood ook een romantische omgeving. Ook musea werden gedecoreerd in de Pompeïaanse stijl, zodat de antieke voorwerpen in een historische ambiance konden worden ervaren. Tijdens de Wereldtentoonstellingen kon een bredere groep mensen kennis maken met de huizen van de oudheid, zoals bij de goedbezochte 'Pompeii Court' in het Crystal Palace, dat in 1852-1854 opnieuw werd opgebouwd in Sydenham, of in het Maison Pompéienne in Parijs, dat tijdens de Wereldtentoonstelling van 1867 was opengesteld. Pompeïaanse interieurs bereikten een steeds breder publiek en werden vanaf eind 19e eeuw ook toegepast in sociëteiten, feestzalen, winkels en luxe cafés en restaurants.





◀ Pompeian Dining Room in het tuinpaviljoen van Buckingham Palace, in 1840 gebouwd in opdracht van prins Albert. LUDWIG GRÜNER, ROYAL COLLECTION TRUST

▲ Ansichtkaart van de Pompeii Court in het Crystal Palace uit 1861. NEGRETTI & ZAMBRA, J. PAUL GETTY MUSEUM

↘ Grote eetzaal van de Nieuwe of Littéraire Sociëteit de Witte, 1902. HENRI DE LOUW, HAAGS GEMEENTEARCHIEF

Uitzonderlijk in Nederland

Toch zijn er in Nederland nauwelijks interieurs te vinden die volledig uit Pompeïaanse elementen bestaan. Dat maakt de keuze voor een Pompeïaans thema in de Utrechtse Balzaal des te opmerkelijker. Selectieve decoratiepatronen uit Pompeii werden wel toegepast in classicistische en eclectische interieurs, maar op een veel kleinere schaal, zoals in het Kurhaus in Scheveningen. Ook zijn er voorbeelden van gordijnstoffen, waaiers, serviezen en papierbehangsels met Pompeïaanse motieven in Nederlandse huishoudens bekend. Een volledig op Pompeii geïnspireerd interieur zien we wel terug in twee Haagse herensociëteiten: de grote zaal van de Sociëteit de Vereeniging door Eduard Willem Frederik Kerling (circa 1885) en de eetzaal van Nieuwe of Littéraire Sociëteit De Witte door Pierre Cuypers (1872-1878). Met name deze laatste zaal, die helaas in 1961 door brand is verwoest, vertoonde veel overeenkomsten met de Utrechtse Balzaal. Het betrof schilderijen van dansende Maenaden (Bacchanten), uitgevoerd door Alfred Capelli (1855-1910). De lichtvoetige en kleurrijke Pompeïaanse schilderijen vormden een uitbundig geheel en leenden zich daardoor voor de eetzaal van een herensociëteit. Ze pasten dus ook goed in de Balzaal van Paushuizen, die immers gebruikt werd voor recepties en feestelijke aangelegenheden van de nieuwe commissaris van de Koningin. Bovendien

sloten de schilderijen goed aan op de architectuur van de al bestaande zaal. De empire-elementen (friezen, kroonlijsten, pilaren, ronde boognissen en het cassettenplafond) werden door het kleurgebruik benadrukt. Wellicht verklaart dat de opmerkelijke keuze voor een Pompeïaans thema dat onder supervisie van Van Lokhorst is uitgewerkt, vergelijkbaar met de sociëteit in Den Haag van zijn collega Cuypers.

Kritische ontvangst

In 1894 werd in de Haagse Pulchri Studio werk van Van Lokhorst getoond op de 'Tentoonstelling van monumentale en decoratieve kunst', waaronder ook een aantal afbeeldingen van de Utrechtse Balzaal. Jacob Berden was een van de organisatoren van de tentoonstelling, die werd aangeprezen door Victor de Stuers.⁸ De nieuwsgierigheid

naar de destijds niet voor iedereen toegankelijke Balzaal kon hier bevredigd worden, zoals blijkt uit een bespreking van de tentoonstelling: 'Menigeen heeft wel eens hooren praten over de zaal in Pompejaanschen stijl in de woning van den Commissaris der Koningin te Utrecht, eene zaal, die in 1890 gerestaureerd werd. De nieuwsgierigheid naar die mooie Balzaal, waar slechts aristocratische of patricische voetjes in 't rond mogen zwieren, kan hier voldaan worden, want alles wat op de restauratie van dezen danstempel betrekking heeft, vindt men hier bijeen.'⁹ Hoewel De Stuers en sommige recensenten lovend waren over de doordachtheid van de ontwerpen van Van Lokhorst, klonk er ook kritiek op de uitvoering van de schilderijen in de Utrechtse Balzaal. Het zou ontbreken aan de finesse van de Romeinse originelen: 'De imitatie Pompejaansche beschildering mist de beschaving die aan dergelijke beschilderingen de hoogwaarde geeft'.¹⁰ Los van de artistieke kwaliteit kwam er ook commentaar op de thematiek, met name vanwege het vele naakt. In *De Arnhemse Courant* verscheen 'eene jammerklacht over de restauratie van de receptiezaal in het gebouw van den commissaris der Koningin te Utrecht. Deze is beschilderd in Pompeïaanschen stijl, en daarin zijn afbeeldingen aangebracht van godinnen van den Olymp, als naakte vrouwen in wulpsche houdingen, afgewisseld of vergezeld van zwevende naakte knaapjes.' De auteur vond het 'ergerlijk, dat een zedig gezelschap genoodzaakt wordt zich te verzamelen tusschen muren, bedekt met voorstellingen, waarvan zedige vrouwen de oogen moeten afwenden, en meent dat de Regeering, wanneer zij verneemt hoe de uitvoering harer restauratieplannen plaats heeft, geroepen is te veranderen, wat in elk opzicht verkeerd is gedaan.'¹¹





^ De Spiegelzaal van Paushuize in 1987. HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

✓ De Balzaal na restauratie van de Pompeïaanse wandschilderingen. FOTO: HEIRLOOM

7 Detail van het bovendee van de decoratieve beschildering. FOTO: ARJAN DEN BOER

Overschilderd en herontdekt

Ondanks de kritische noten bleven de schilderijen nog enkele decennia gehandhaafd. Met het aantreden van de nieuwe commissaris Lodewijk Bosch ridder van Rosenthal begon in 1934 opnieuw een renovatie van Paushuize. De keukens werden verplaatst en een vestiaire werd aangelegd. De

Pompeïaanse stijl voldeed kennelijk niet meer: de schilderijen op doek werden verwijderd en het interieur werd wit overgeschilderd met goudkleurige accenten. Op het fries van de kroonlijst werd een ban van palmetten gesjabloneerd. In 1957 nam de Provincie Utrecht het eigendom van Paushuize over. Daarmee veranderde ook de functie: Paushuize werd niet meer als ambtswoning gebruikt, maar als ontvangstlocatie voor de commissaris van de Koningin. Er ging wederom een restauratie van start. Daarbij werden weer spiegels geplaatst, waaraan de ruimte de tot 2009 gebruikte naam 'Spiegelzaal' ontleende.

In 2008 werd opnieuw tot een grote renovatie besloten om een dubbel gebruik van Paushuize mogelijk te maken: als werk- en ontvangstruimten voor de commissaris van de Koning en verhuurbare ruimten voor vergaderingen, recepties en diners. De werkzaamheden werden in opdracht van de Provincie uitgevoerd door de restauratie-architecten Ubbo Hylkema, Bastiaan van de Kraats en Krijn van den Ende. Tijdens deze renovatie veranderde de Balzaal nogmaals spectaculair van gedaante.

Bij het verwijderen van de voorzetwanden bleken de geschilderde putti op een rode achtergrond bewaard gebleven. Onderzoek door restauratoren Claudia Junge en Peter Dijkman wees uit dat het mogelijk was om





de verdwenen decoraties in Pompeiaanse stijl terug te brengen. Na een proef in een van de hoeken van de zaal werd besloten om de schilderijen te reconstrueren. Het feit dat er geen vergelijkbare zalen meer zijn in Nederland vormde daarvoor een belangrijk argument. Op basis van onder verflagen gevonden kleuren en motieven, oude foto's en (waar nodig) terughoudende aanvullingen hebben Junge en Dijkman de zaal gerestaureerd, met als resultaat dat de schilderijen weer grotendeels zichtbaar zijn. Niet alle onderdelen zijn echter teruggekeerd: de halfronde, op doek geschilderde voorstellingen boven het fries zijn in de loop der tijd verdwenen en de marouflages (op doek geschilderd en vervolgens op de muur aangebracht) met dansende nimfen zijn waarschijnlijk verloren gegaan. De gereconstrueerde zaal is nu een belangrijke blikvanger in Utrecht en vormt jaar-

lijks een publiekstrekker tijdens Open Monumentendag. De reconstructie van het Pompeiaanse interieur en de lovende reacties van het publiek daarop passen in een algemene herwaardering van de 19e-eeuwse neostijlen. Na de opkomst van de Art Nouveau en het modernisme werd aan de historiserende architectuur uit 'de lelijke tijd' decennialang weinig waarde gehecht. Men beschouwde de neostijlen als imitaties, nostalgisch en weinig inventief. In de jaren na 1970 begon het oordeel te verschuiven. Inmiddels heeft veel historiserende architectuur een tweede leven gekregen dankzij restauratie en herbestemming, met respect voor de kenmerkende kwaliteiten. Zo is het Pompeii van Van Lokhorst in de Balzaal van Paushuizen, net als het door opgravingen gereconstrueerde Pompeii, herontdekt en hersteld.

Open Monumentendag: Leren & Herwaarderen

Paushuizen doet mee aan Open Monumentendag op zaterdag 12 september 2020. In totaal zijn er ruim 35 monumenten te bezoeken, waaronder het Anatomiegebouw en het Ooglijdersgasthuis. Het thema is 'Leren & Herwaarderen': monumenten leren ons over het verleden en herwaardering leidt tot nieuw gebruik. Vanwege Corona zal Open Monumentendag er wel anders uitzien; de gebouwen kunnen uitsluitend op reservering bezocht worden. Ook is er een Singelwandeltocht en een fortenfietstocht. www.openmonumentendagutrecht.nl

Noten

- 1 J. van der Hoeve, 'Een Pompeiaans interieur in Utrecht', *Nieuwsbrief Stichting Het Nederlands Interieur* 33 (februari 2013), pp. 4-5.
- 2 C. Junge, 'De restauratie van de Balzaal in Paushuizen te Utrecht', *Plafond- en Wandschilderingen* (verslag studiedag Wetenschappelijk-technische groep voor aanbevelingen inzake bouwrenovatie en monumentenzorg Nederland-Vlaanderen, Maastricht 2013).
- 3 Nereïden zijn in de Griekse mythologie de dochters van de zeegod Nereus en Doris, een Oceanide.
- 4 Z.n., *Tentoonstelling van monumentale en decoratieve kunst in de zalen van Pulchri Studio* (Den Haag 1894).
- 5 G.S. Van Holthe tot Echten, 'De Rijksbouwkundige Jacobus van Lokhorst en zijn bureau 1878-1906', *Bulletin KNOB* 85-4 (1986), pp. 193-209.
- 6 Samen met de architecten Johan Frowein en Johannes van Nieukerken richtte Jacob Berden in 1884 de 'Nederlandsche Vereeniging tot Bevordering van Kunstnijverheid Arti et Industriae' op. Later in zijn carrière werkte hij aan de restauratie van een aantal kastelen, waaronder het Muiderslot. In 1899 werd hij directeur van de Rijkschool voor Kunstnijverheid Amsterdam, gevestigd in het Rijksmuseum.
- 7 Z.n., *Saxa Loquuntur*, uitgave opgedragen aan Jacobus van Lokhorst ter gelegenheid van zijn 25-jarig ambtsjubileum (Nijmegen 1903).
- 8 'Er mag wel van gezegd worden, dat zij een bezoek overwaard is', *Haagsche Courant* 21 juli 1894.
- 9 'Monumentale en decoratieve kunst in Pulchri Studio', *Algemeen Handelsblad* 22 juli 1894.
- 10 P. de R., 'Tentoonstelling van monumentale en decoratieve kunst in Pulchri Studio, 12 juli 1894', *Bouwkundig Weekblad* 20-14 (14 juli 1894).
- 11 *Arnhemse Courant* 29 december 1891.



De zuivering van de Utrechtse pers in 1945

Na de langverwachte bevrijding op 7 mei 1945 stonden de Utrechters in de rij bij de krantenkiosken. Velen dachten dat Nederland zich politiek en sociaal zou vernieuwen en dat ook het verzuilde krantenlandschap zou veranderen. *Het Parool*, *Trouw*, *De Waarheid*, *De Nieuwe Nederlander* en *Het Vrije Volk* waren nieuwe titels op de Utrechtse krantenmarkt. Alleen *Het Centrum* was bekend, al zou die krant vanaf 12 mei *Utrechtsch Katholiek Dagblad* gaan heten. Maar waar waren vertrouwde Utrechtse kranten als het *Utrechtsch Nieuwsblad* en het *Utrechtsch Dagblad* gebleven?

Arie de Jongh studeerde geschiedenis en communicatiewetenschappen. Hij was docent aan de School voor Journalistiek van de Hogeschool Utrecht.

Tijdens de bezettingsjaren was de Utrechtse pers blijven publiceren en had zij zich onderworpen aan de Duitse perspolitiek. Dat gold zowel voor het *Utrechtsch Nieuwsblad* (UN) als voor het *Utrechtsch Dagblad* (UD). Vooral voor het UN was dat opmerkelijk, aangezien het dagblad zich tijdens de jaren 30 profileerde als meest anti-nationaalsocialistische krant van Nederland. Onder leiding van de in 1933 aangestelde hoofdredacteur G.J. van Heuven Goedhart (aan de kant gezet bij *De Telegraaf*) transformeerde de krant zich van 'keukenmeidenblad' tot kwaliteitskrant en bestreed het de pro-Duitse houding van

concurrent het *Utrechtsch Dagblad*. In de hoofdredactionele kolommen bestookte Van Heuven Goedhart het UD, waarvan hoofdredacteur G.J. Loohuis Hitler en Mussolini bewonderde. Bij de Duitse invasie op 10 mei 1940 vreesde hoofdredacteur Van Heuven Goedhart dat de bezetters hem zijn anti-Duitse houding zeker kwalijk zouden nemen. Hij en directeur J. van Straten riepen op 14 mei de redactie bijeen en kondigden aan dat de krant niet meer zou verschijnen. Tevergeefs probeerde Van Heuven Goedhart met Van Straten via



omdat daarmee informatie zou worden prijsgeven aan de Engelse bommenwerpers. Het niet opvolgen van de aanwijzingen kon leiden tot boetes of zelfs een verschijningsverbod. Het *Utrechtsch Nieuwsblad* stelde zich volgbaar op. Zo plaatste de krant in augustus 1942 een antisemitische redevoering van Generalkommissar Franz Schmidt op de voorpagina. De NRC en enkele andere kranten daarentegen weigerden dit artikel. Meestal probeerden de Duitse persautoriteiten een NSB-hoofdredacteur aan te stellen om zo meer grip op een krant te krijgen. De UN-directie wist dit te vermijden door met A. de Graaff (tot 1942) en H. Koemans twee 'neutrale' hoofdredacteurs aan te stellen. Toch pasten zij zich vaak aan en schreven 'foute' commentaren. Toen bijvoorbeeld de Nederlandse kerken protesteerden tegen de ariërverklaring, bekritiseerde hoofdredacteur De Graaff hen: 'Dit bewijst dat den nieuwe geest voor den drempel van de Godshuizen is blijven staan' (18 oktober 1940). Ook De Graaffs opvolger Koemans liet zich soms van een kwalijke kant zien. Bij de benoeming van NSB-leider Anton Mussert tot leider van het Nederlandse volk, schreef Koemans: 'Onder Musserts leiding zullen wij onze plaats moeten verdienen met inspanning van al onze krachten' (14 december 1942). Hadden de redacteurs in de eerste oorlogsjaren nog enige ruimte, vanaf 1943 werd de Duitse censuur steeds dwingender en mocht men niet langer advertenties van de NSB of Waffen-SS weigeren. Het UN telde toen nog maar vier pagina's en bestond grotendeels uit door de Duitsers aangeleverde kopij. Uiteindelijk werd het UN in juni 1944 door de bezetter opgeheven, omdat Koemans zich de woede van de persautoriteiten op de hals

had gehaald met kritische artikelen over de Jeugdstorm. Mogelijk was dit een tactische manoeuvre van de hoofdredacteur omdat de bevrijding naderde. Koemans was immers vanaf november 1942 loyaal geweest aan de verordeningen van de Duitsers. Het al langer pro-Duitse *Utrechtsch Dagblad* schikte zich uiteraard makkelijk onder het nieuwe regime, maar sneuvelde desondanks in 1942, omdat Anton Mussert de drukkerij van de krant vorderde.

Bevrijding en zuivering

Het was duidelijk dat kranten als het *Utrechtsch Nieuwsblad* en *Utrechtsch Dagblad* na de bevrijding verantwoording zouden moeten afleggen. In het Eerste Tijdelijk Persbesluit, dat de regering in Londen op 5 september 1944 nam, werd de zuivering aangekondigd. De regering legde in dit besluit de nadruk op het winstbejag dat de krantenbedrijven hadden getoond. Had die zucht naar winst niet tot meer collaboratie van de kranten geleid? Om dit in de toekomst te voorkomen, zouden kranten stichtingen moeten worden zonder winst-oogmerk. Natuurlijk moest ook het personeel gezuiverd worden en verantwoording afleggen voor het gedrag tijdens de oorlog. Van praktisch belang was dat kranten, die na 1 januari 1943 nog waren verschenen, pas weer zouden kunnen beginnen nadat ze waren gezuiverd. Het gevolg was dat het merendeel van de kranten niet meer mocht verschijnen, waaronder het UN. Na de bevrijding viel de uitvoering van het Persbesluit onder het Militair Gezag. Bij het Militair Gezag in Utrecht had kapitein A.L. Govers beslissingsbevoegdheid over de Utrechtse pers. Naast Govers speelde kapitein K.C. van Spronsen een belangrijke rol als aanspreekpunt voor de Utrechtse

- < Krantenlezers (vooraan het UN) in de Openbare Leeszaal en Bibliotheek aan de Voetiusstraat, 1942. **F.F. VAN DER WERF / HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL**
- ▲ Oud-hoofdredacteur G.J. van Heuven Goedhart als minister van justitie in Regent's Park in Londen, 30 april 1944. **NATIONAAL ARCHIEF, FOTOCOLLECTIE ANEFO**
- ▼ De redactie van het *Utrechtsch Nieuwsblad* in 1943. **UIT: 'HONDERD JAAR UTRECHTS NIEUWSBLAD' (UTRECHT 1993)**

Scheveningen naar Engeland te vluchten. De eigenaren van de krant, de familie van oprichter Johan de Liefde, namen hem dat niet in dank af en lieten de redactie weten dat de krant zou blijven verschijnen. Alle redacteurs stemden hiermee in en op 15 mei verscheen er een klein berichtje op de voorpagina van het UN: 'de directeur en hoofdredacteur zijn met ingang van 14 mei (...) niet meer in functie'. Van Heuven Goedhart ging voor het illegale *Parool* werken. In 1944 zou hij alsnog Engeland bereiken en minister van Justitie worden in het Londense Kabinet-Gerbrandy II.

Duitse censuur

Voor het *Utrechtsch Nieuwsblad* betekende doorgaan in de praktijk een loyale houding tegenover de bezetter; men moest zich onderwerpen aan de Duitse perscensuur. Nieuws over het verloop van de oorlog kwam van de Wehrmacht en het Deutsche Nachrichten Büro. Het regende verordeningen over wat wel en niet geoorloofd was. Zelfs weerberichten waren verboden,





persmensen. Het Militair Gezag bepaalde welke kranten konden verschijnen, maar er moesten ook enkele praktische problemen worden opgelost. Het eerste probleem was de huisvesting van de nieuw ontstane kranten. Enkele vestigden zich op Oudegracht 176 in de drukkerij van L.E. Bosch en Zoon, waar tijdens de bezetting de NSB-kranten waren gedrukt. *De Nieuwe Nederlander* en *Trouw* mochten zich vestigen op Drift 23, in het gebouw van het *Utrechtsch Nieuwsblad*. Het tweede probleem was de distributie, waarvoor auto's nodig waren. Zodoende moest het UN de Opel en de DKW aan *Trouw* en *De Nieuwe Nederlander* afstaan. Tenslotte heerste er papierschaarste. Het Militair Gezag regelde de verdeling. Eenvoudig was dat niet, aangezien de kranten elkaar fel beconcurrerden.

Weer respectabel

De enige 'oude' krant die kans had om terug te keren was het *Utrechtsch Nieuwsblad*. Voor de *Utrechtsche Katholieke Courant* bestond een alternatief (het *Utrechts Katholiek Dagblad*) en het *Utrechtsch Dagblad* was te 'fout' geweest. De situatie zag er vlak na de oorlog echter somber uit voor het UN. De behuizing aan de Drift was ingenomen door andere kranten. Daarnaast was er het probleem van de perszuivering; die moest zo snel mogelijk plaatsvinden, want een dagblad dat niet verschijnt wordt snel vergeten. Wie kon ervoor zorgen dat de krant weer zou verschijnen? Op voorspraak van hoofdredacteur Huib Koemans werd diens broer Alphons Koemans op 1 juni 1945 als

nieuwe directeur aangesteld. Het onberispelijke verzetsverleden van Alphons Koemans maakte hem tot een uitstekende kandidaat om het UN door de perszuivering te loodsen. Hij moest het UN weer respectabel maken. De nieuwe directeur bleek te beschikken over doorzettingsvermogen en strategisch inzicht. Om te beginnen negeerde hij het Militair Gezag, dat de krant niet goed gezind was, zoveel mogelijk. Kapitein Karel van Spronsen had het UN 'een collaborerende krant' genoemd, waarop Koemans

RIJDAG 30 JUNI 1944

Utrechtsch Nieuwsblad

52ste Jaargang — No. 51

Uitg. Utrechtsch Nieuwsblad v.w. Jan de Liefde N.V. Drift 23.

Sovjet-Russische offensief concentreert zich op Minsk

Strijd in Finland in een nieuw stadium

De ontwikkeling van de zware (wonder)krachten die sedert den 1sten Juni in den centralen sector van het Oostelijke front worden gevoerd, bevestigen steeds duidelijker het reeds door het Internationale Informationsbureau aan de hand van de Sovjet-Russische leiding om met alle middelen en met het grootste gebruik van pantserwagens en gemotoriseerde formaties af te zetten, het gebied van Minsk te bereiken. Het Sovjet-Russische opperbevel heeft daartoe twee bijzonder sterke pantserlegeren met talrijke gemotoriseerde eenheden gevormd, waarvan het eerste uit het gebied van Bobroisk rechtstreeks naar het Westen oprukt, terwijl de Noordelijke legergroep van Wittebik uit in algemeen Zuidelijke richting oprukt. Een derde aanvalsgroep is aan den grooten autoweg van Orsha naar Wittebik met Duitse bevelingsformaties in strijd gewikkeld. Ook deze zou tot taak hebben het gebied van Minsk te bereiken alvorens de nog verder naar het Oosten standhoudende Duitse verdedigingsformaties zich al strijdende dan naar het Westen teruggetrokken. De bolsjewisten hopen ongetwijfeld aldus twee dagen in één klap te kunnen slaan. In de eerste plaats willen zij aan het Duitse centrale front een vernietigingsslag in aller-oogenstijl leveren, in de tweede plaats verwachten zij echter van een dergelijke operatie ongetwijfeld ook reacties op den Noordelijke vijandelijke fronten. Zuidoostelijk veld van het Oostelijke front. Tot uitvoering van dit een groot gebied omvat-

Aan onze lezers.

HET is der Directie een behoefte in dit laatste nummer van het Utrechtsch Nieuwsblad al haren zakelijke relaties dank te zeggen voor hetgeen zij voor ons blad hebben gedaan. In de eerste plaats dank zij de lezers, die steeds zulk een belangstelling voor de krant aan den dag hebben gelegd; voorts adverteerders en advertentiebureaux, zomede collega-uitgevers, met wie zij op zoo aangename wijze hebben mogen samenwerken.

Niet in de laatste plaats gaat haar dankbaarheid uit naar haar eigen personeel van hoog tot laag, dat ook gedurende de laatste moeilijke dagen meer dan ooit van trouw heeft blijk gegeven.

Zij voelt zich door deze hartelijke verbondenheid gesteerd in moeilijke uren. Zij wil er tenslotte nadrukkelijk op wijzen, dat haar abonnementenarchief niet aan anderen is afgestaan. De uitgave van het Utrechtsch Nieuwsblad is gestaakt, doch de naam van de krant zal niet vergeten worden!

DE DIRECTIE.

Duitsch Weermachtbericht

GEALLIEERDEN BEREIKEN SMALLE PENETRATIE TEN Z.W. VAN CAEN

Zware gevechten met opdringende Bolsjewisten

Vat men dit alles in een algemeen indruk samen, dan kan gezegd worden, dat de veruitbreiding van de Russische landengte momenteel als een groot succes moet worden beschouwd en dat op de Annaberg de Noordelijke troepen van de Russische legergroep van de Finnen volgens plan verderaan.

Verbitterde tankslag bij Caen duurt voort

Het Internationale Informationsbureau meldt, dat de veruitbreiding van de Russische landengte momenteel als een groot succes moet worden beschouwd en dat op de Annaberg de Noordelijke troepen van de Russische legergroep van de Finnen volgens plan verderaan.

- < De naam van NSB-blad 'Volk en Vaderland' wordt overschilderd aan het pand Oudegracht 186, 7 mei 1945. [HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL](#)
- ✓ Op 30 juni 1944 nam de UN-redactie afscheid van de lezers met een kolom (rechts) waarboven stond: 'Vandaag'. [COLLECTIE HET UTRECHTS ARCHIEF](#)
- > Eerste editie van het gezuiverde UN opende op 2 maart 1946 met eenzelfde kolom 'Vandaag'. [COLLECTIE HET UTRECHTS ARCHIEF](#)
- ↘ Uitslagenbord Tweede Kamerverkiezingen 1946 aan het pand van het Utrechtsch Nieuwsblad, Drift 23. [L.H. HOFLAND / HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL](#)

hem schreef dat 'U teveel hebt geluisterd naar mensen, die uit persoonlijke overwegingen (...) het Utrechtsch Nieuwsblad een kwaad hart toedragen'. Het was Koemans al spoedig duidelijk dat hij bij het ministerie van Binnenlandse Zaken meer resultaat kon boeken om het UN weer op de markt te brengen. Toen op 18 september 1945 het Tweede Persbesluit van de regering verscheen, zag Koemans zijn kans schoon. De zuivering viel nu onder het ministerie van Binnenlandse Zaken en het Militair Gezag was niet meer van belang. Er was nog een meevaller bij het Tweede Persbesluit: de nadruk werd gelegd op de zuivering van personen en niet op de al dan niet commerciële bedrijfsstructuur. De krant hoefde zich niet om te vormen tot een stichting. Een journalist die aan de slag wilde, moest een certificaat aanvragen. Daarvoor moest je gezuiverd zijn door de zojuist ingestelde Commissie voor de Perszuivering (CPZ). Dit gold uiteraard niet voor mensen van de voormalige verzetspers, maar wel voor de journalisten van het UN, die hadden doorgewerkt en die mogelijk 'ergernis hadden verwekt' (een formulering



uit het Persbesluit). Het was voor Koemans dus zaak om de redactie zo snel mogelijk gezuiverd te krijgen. Al in oktober liet Binnenlandse Zaken Koemans weten dat men instemde met een zuivering die op korte termijn zou beginnen. Waarom kreeg het UN een versnelde procedure? Ten eerste had Koemans goede connecties met de invloedrijke voorzitter van de Persraad, dr. C. Beekenkamp, waarmee hij veelvuldig correspondeerde. Bovendien zag de CPZ het *Utrechtsch Nieuwsblad* niet als een zwaar geval.

Het oordeel

In de vroege ochtend van 16 januari 1946 was het zover: redactie, directie en commissarissen van het UN begaven zich naar het Utrechtse stadhuis. Daar hield de regionale

Commissie voor de Perszuivering van Utrecht en Noord-Holland haar eerste zittingen. De gedaagden verklaarden daar hun gedrag uit hun motivatie om 'aan te blijven en het zo goed mogelijk te doen'. De journalisten legden de nadruk op de dwang die door de Duitse persinstanties werd uitgeoefend. In Utrecht, als centrum van de NSB, was die druk volgens hen groter geweest dan in andere steden. Bovendien: was een groot deel van hun werk niet gewone verslaggeving? En waren de lezers niet in staat geweest om tussen de regels door te lezen? De ex-directie (J.A. Bitter en M.C.J. de Liefde) verontschuldigde zich voor de winsten die het bedrijf tijdens de bezetting had gemaakt. Er was te weinig controle op drukwerkbestellingen uitgeoefend (er waren opdrachten van de Kriegsmarine aangenomen) en er was

niet genoeg aandacht besteed aan bronvermelding. Het was merkwaardig dat het niet hoofdredacteur Huib Koemans was die zich voor dat laatste verontschuldigde, hoewel hij hiervoor verantwoordelijk was. Dit was bewust: de directie kon dit verwijt makkelijk op zich nemen, want ze was al teruggetreden, waardoor zij niet geraakt werd door een eventuele straf. Koemans daarentegen wilde terugkeren als hoofdredacteur. Over de handelwijze van de directie tijdens de oorlogsjaren luidde het vonnis: ontzetting uit functie van twee jaren. De CPZ was van mening dat het de ondernemers waren die de grootste verantwoordelijkheid droegen voor collaboratie. Dat kwam het UN goed uit: de krant had immers al afscheid genomen van de directieuren. Ook de commissarissen van het UN kregen ontzettingen van een jaar of enkele maanden. Belangrijker was de uitspraak over de journalisten, want men had certificaten nodig om te kunnen verschijnen. Het oordeel over hen was mild: hoofdredacteur Koemans kreeg een ontzetting van zes maanden en slechts twee redacteuren mochten twee maanden lang geen werkzaamheden meer verrichten. Het overgrote deel kon dus weer in de journalistiek aan de slag. Vergeleken met latere uitspraken waren de straffen die de CPZ aan het UN uitdeelde relatief licht. De Commissie was nog zoekende. Geleidelijk aan - de perszuivering duurde tot 1951 - werden de straffen zwaarder. In zekere zin had het UN geluk gehad. In februari 1946 vestigde de krant zich weer in het vertrouwde gebouw aan de Drift. De tijdelijke gebruikers *Trouw* en *De Nieuwe Nederlander* vertrokken met tegenzin. De drukkerij en de zetterij waren nog in tact. Het familiebedrijf van De Liefde had na ruim 50 jaar een flink kapitaal opgebouwd, zodat de krant snel weer kon verschijnen.



- > UN-directeur Alphons Koemans (rechts) met Anton Geesink, 1961. *UTRECHTS NIEUWSBLAD / HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL*
- ✓ Affiche voor het Nieuw Utrechts Dagblad door Fedde Weidema, 1949. *COLLECTIE RECLAMEARSENAAAL*

Terugkeer van het UN

‘Wij willen de beroeringen en de belemmeringen van den aanvankelijken naoorlog-schen tijd stilzwijgend voorbij laten gaan’, zo staat er in het hoofdredactioneel commentaar van het UN, dat op 2 maart 1946 voor het eerst weer verscheen. Dit commentaar werd waarschijnlijk geschreven door de geschorste (!) hoofdredacteur Huib Koemans. Men nam het met de oordelen van de Commissie voor de Perszuivering namelijk niet zo nauw. Dat bleek toen de recherche onderzoek deed bij de krant. Een rechercheur deed zich voor als sollicitant en constateerde dat de geschorste redacteurs weer achter hun typemachines zaten. Niemand bij de krant deed daar moeilijk over.

Deze ontduiking van het vonnis bleef niet zonder gevolgen, want op 15 maart 1946 werd S.W. Melchior als bewindvoerder aangesteld. Hij moest toezicht houden op de naleving. Uiteindelijk had zijn aanstelling weinig betekenis. Melchior schreef aan directeur Alphons Koemans: ‘Ik zal mij uitsluitend laten leiden door de belangen der vennootschap, waardoor tevens ook Uw belangen gediend zullen zijn’. Tot in de jaren 50 zou Melchior met Koemans corresponderen (‘Het was zondag weer een gezellig uurtje’). De praktische gevolgen van de perszuivering bleven uiteindelijk gering.

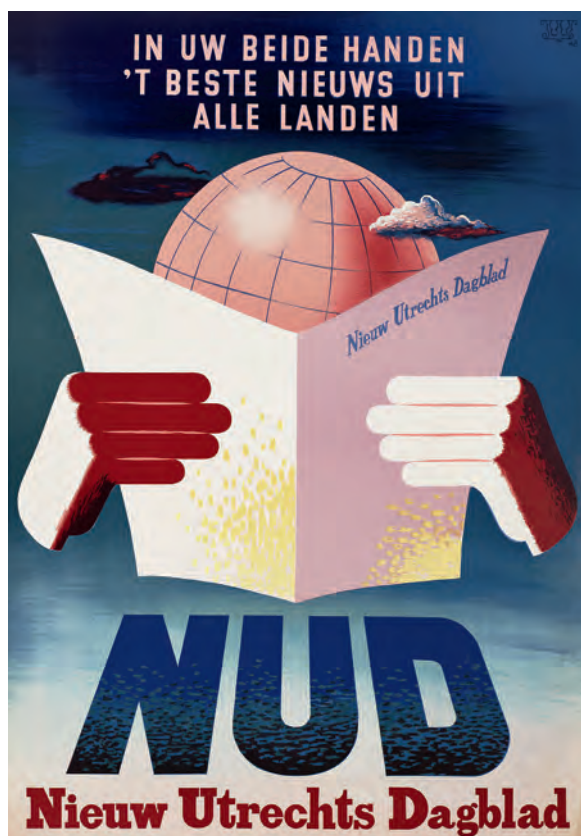


De terugkeer van het UN had grote gevolgen voor het Utrechtse krantenlandschap. Eind 1947 was de krant de grootste met een oplage van 33.405 exemplaren. Dat ging natuurlijk ten koste van de andere kranten, die duizenden abonnees verloren. Het zwaarst getroffen werd *Het Parool*. Deze krant verloor in 1946-1947 in Utrecht en de regio 10.000 abonnees. Waarom keerden de lezers terug bij het UN? Blijkbaar was er lezerstrouw, wat ook bleek uit de vele brieven die het UN ontving toen de krant in 1944 moest verdwijnen. De lezers namen de krant weinig kwalijk.

Concurrentie en continuïteit

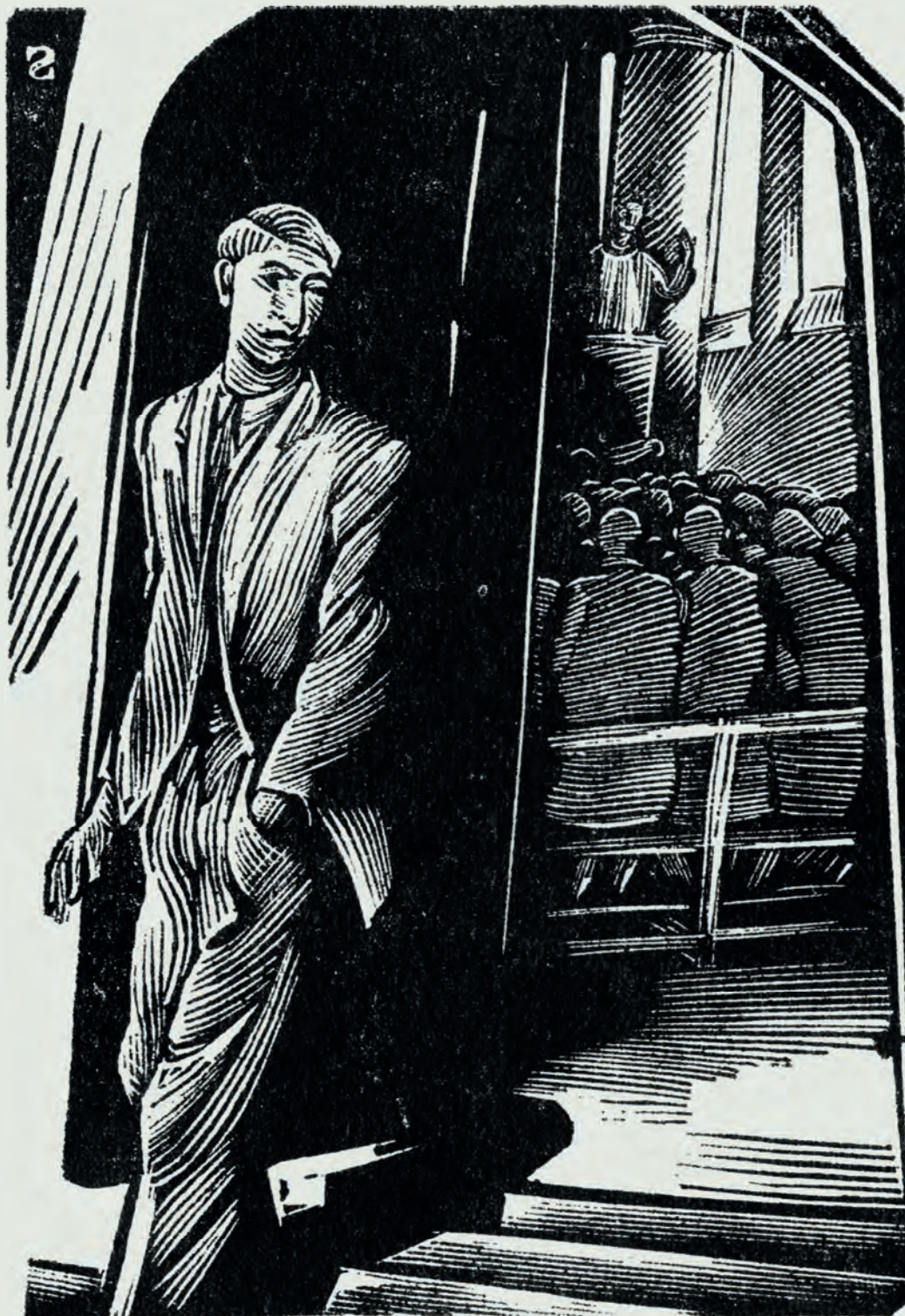
Om zich te wapenen tegen de herverschijning van het UN verscheen *Het Parool* vanaf 16 februari 1946 onder een andere titel: het *Nieuw Utrechtsch Dagblad* (NUD). Men had het idee dat een titel met ‘Utrechtsch Dagblad’ aantrekkelijk zou zijn voor de Utrechtse lezer. Het was wel cynisch dat voormalig UN-hoofdredacteur G.J. van Heuven Goedhart nu hoofdredacteur van *Het Parool* was en dat juist hij met de naam (*Nieuw*) *Utrechtsch Dagblad* op de proppen kwam. Die was immers gebaseerd op de krant die hij in de jaren 30 had bestreden

vanwege het pro-Duitse karakter en die te fout was om gezuiverd te worden. Er was veel oud zeer tussen Van Heuven Goedhart en het *Utrechtsch Nieuwsblad*. De oudgedienden van het UN verweten hem dat hij de krant in mei 1940 in de steek had gelaten, terwijl Van Heuven Goedhart vond dat het UN collaboratie had gepleegd. Zo schreef hij vlak voor de herverschijning van het *Utrechtsch Nieuwsblad* in het NUD: ‘Mijn krant (het UN) ging daags na de capitulatie prompt door den wind en de lezer (...) moet de gevoelens begrijpen die mij bezielde toen reeds in mei 1940 de “grootmoedigheid van de Führer” werd bejubeld’ (16 februari 1946). De verhouding tussen het UN en het NUD zou nog jarenlang slecht blijven. Uiteindelijk was de continuïteit groot in de Utrechtse perswereld: het UN was, zoals voor de oorlog, de grootste krant en concurreerde weer met het (*Nieuw*) *Utrechtsch Dagblad*. De katholieken lazen zoals vroeger hun eigen krant: het *Utrechtsch Katholiek Dagblad*, dat vanaf 1959 weer *Het Centrum* zou heten. *Trouw* was de enige ‘nieuwe’ titel uit de bezettingsjaren die nog een tijd een sterke Utrechtse editie zou houden. Van echte vernieuwing van de Utrechtse pers was uiteindelijk geen sprake.



Bronnen

- Directie-archief *Utrechtsch Nieuwsblad*: verslagen Raad van Commissarissen, dossier ‘Oorlog’ en dossier ‘Perszuivering’. In 1993-1994 geraadpleegd in Houten, huidige locatie onbekend.
- HUA, archief 1136 Militair gezag in de provincie Utrecht, 1. Archief van de Provinciale Militaire Commissaris in Utrecht.
- Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, archief 194 Commissie voor de Perszuivering, 2074.
- J. Brauer en J. Driever, *Perszuivering. De Nederlandse pers 1945-1951* (Weesp 1984).
- A. de Jongh, *Proberen of Profiteren? Het Utrechtsch Nieuwsblad en Het Centrum tijdens de Perszuivering* (doctoraalscriptie Universiteit van Amsterdam 1994).
- T. van Koppen, *Het Utrechtsch Nieuwsblad. Geschiedenis van een legale krant in de oorlog* (doctoraalscriptie Universiteit Utrecht 1984).
- A. van Liempt, *Aan de Maliebaan. NSB, SS, kerk en verzet op een strekkende meter* (Amsterdam 2015).
- A. van Liempt, *De oorlog* (Amsterdam 2010).
- R. Vos, *Niet voor publicatie bestemd. De legale Nederlandse pers tijdens de Duitse bezetting* (Amsterdam 1988).



Ton H.M. van Schaik is historicus, publicist en oud-redacteur van dit tijdschrift.

Doel van de stadsmissie was om de buitenstaander weer binnen te krijgen. Gravure van Jan Sleper uit Breda, 1959.

KATHOLIEK DOCUMENTATIE CENTRUM, NIJMEGEN

‘Utrecht ligt toch niet in Afrika?’

De stadsmissie van oktober 1959

‘We hebben gehoord dat er missionarissen naar Utrecht gestuurd worden. Is dat geen vergissing? Utrecht ligt toch niet in Afrika? Toch zegt iedereen het: de missie komt naar Utrecht. Paters met en zonder baard komen naar Utrecht. De hele wereld staat op zijn kop’, zo schreef men in 1959. Het voornaamste doel van de stadsmissie, het terugwinnen van randkerkelijken en kerkverlaters, werd echter niet bereikt.

Het voorschrift van de Utrechtse diocesane synode van 1928 was duidelijk: ‘De pastoors in ons bisdom moeten minstens elke tien jaar hun kudde sterken met een heilige missie’. Dit om de afgedwaalden terug te brengen, de wankelmoedigen te sterken en bij allen een geest van godsdienstigheid en vroomheid op te wekken.¹ Zo’n missie was een meerdaagse exercitie, waarbij liefst alle parochianen moesten opkomen. Centrale thema’s waren zonde en bekering en de algemene biecht en communie waren het doel dat werd nagestreefd. In Zuid-Europa was de volksmissie al verspreid in de tijd van de Contrareformatie. In onze Republiek kon destijds van zulke manifestaties geen sprake zijn omdat alles waaraan een



priester te pas kwam ondergronds moest gebeuren. Pas rond 1830 werden hier volksmissies ingevoerd.

De grote inspirator was de redemptorist Bernard Hafkenscheid, pater Bernard, bijgenaamd de Grote Klok. Hij bediende zich in de honderden missies die hij gaf van speciale effecten, die spoorden met de romantische geest van die dagen, waarbij meer een beroep op het gevoel dan op de rede werd gedaan. Trucs waarmee hij een hele school van predikers vormde die tot ongeveer 1960 de massa van veelal weinig ontwikkelde katholieken elektriseerde en tot bekering bewoog. Tot de Pater Bernard-show behoorde onder meer een woud van opgeheven handen en luid geween in de kerk van de meest verstokte zondaars. Met als hoogtepunt de dramatische *act* van de prediker die het kruis van zijn borst rukte en het in het middenpad van de kerk wierp onder de uitroep: 'Welaan dan. Als gij u niet bekeren wilt, vertrapt dan uw gekruisigde Jezus!' Een actie die veelal tot het beoogde resultaat leidde: rijen zondaars bij de biechtstoel.²

Stuntpastoor aan de slag

In Amsterdam was de laatste stadsmissie gehouden in oktober 1958 onder het motto 'Amsterdam denk aan God'. Toen de Utrechtse deken Guus Wiegerink van de voorbereidingen daar hoorde, kon hij er niet meer onderuit: nu was Utrecht aan de beurt.³ Vlak na de oorlog, in 1949, was hier voor het laatst een missie gepreekt. Tijd dus om te gaan denken aan een nieuwe geestelijke mobilisatie. Nu had Wiegerink in zijn pastorie in Oudwijk juist de man in huis die zo'n evenement kon organiseren: kapelaan Ben Rohling.

Rohling had al een aantal stedelijke taken, waaronder die van geestelijk adviseur van de Utrechtse Stichting voor de Geestelijke Volksgezondheid.⁴ Daar had hij kennis gemaakt met de latere staatssecretaris Louis Bartels, van huis uit econoom, maar steeds meer op de voorgrond tredend in de katholieke geestelijke gezondheidszorg. Samen met de directeur *public relations* van Douwe Egberts, J.E.C. Kuitenbrouwer, en Jan van Elsdingen, leider van de katholieke jeugd-



GENADE EN
VREDE

MISSIE IN ALLE R.K.KERKEN VAN UTRECHT VAN 17-25 OKT. 1959



beweging in de stad, vormde hij het lekencontingent van het voorbereidende comité van de stadsmissie. De drie priesters die daarvan deel uitmaakten waren de ‘stuntpastoor’ Hein Schurink⁵ van de Gerardus Majellaparochie aan de Vleutenseweg als voorzitter, zijn collega van de Augustinus en een kapelaan van de Catharinakerk aan de Lange Nieuwstraat.

De voorstellen waarmee dit zesttal kwam, werden op 10 december 1958 goedgekeurd door de stedelijke pastoorvergadering. De voorbereidingstijd was kort en er moesten snel spijskers met koppen worden geslagen. Een centraal comité zou de organisatie op zich nemen. Daarin moesten, zo dachten de pastoors, vooral leken zitting nemen. Er zou bovendien samenwerking moeten worden gezocht met de Utrechtse protestanten. Aan nuchter inzicht ontbrak het de pastoors niet en ze konden ook rekenen. Als op de zondagmiddag van de missie (18 oktober) DOS of Elinkwijk thuis zouden spelen, dan had een middagconferentie geen zin. Er werd afgesproken daarover contact op te nemen met de KNVB.

Het honorarium van de predikers (het waren er uiteindelijk ruim 60, ‘missionarissen’ werden ze genoemd) werd vastgesteld op 200 gulden per persoon. De contemplatieve kloosters waar voor het welslagen van de onderneming zou worden gebeden, kregen elk hetzelfde bedrag. Begin 1959 ging het centraal comité van start. In zijn definitieve

samenstelling telde het twee vrouwen, die nog van zich zouden doen spreken: Wies Stael-Merkcx, de latere voorzitter van de Acht Meibeweging, en staatssecretaris Anna de Waal. De leken legden hun hele gewicht in de schaal om de katholieke zuil in de stad te mobiliseren. Hun taak was om propaganda voor de missie te maken en de organisatorische kanten ervan te behartigen.

Zwakke broeders en zusters

Voorzitter Schurink opende de eerste vergadering met een geestdriftige oproep van de missie een succes te maken. De preken moesten zich richten op zowel praktiserende als niet-praktiserende geloofsgenoten. Hij bracht ook al direct een hele reeks aan propagandamiddelen ter tafel (slagzinnen, affiches, persberichten, advertenties, folders, geluidswagens) en voorstellen tot werving van de nodige gelden. In de aanloop naar de missie waren twee soorten leken in de parochies actief, de propagandisten die zouden zorgen voor de broodnodige publiciteit, en een tweede groep die zich ging bezighouden met de persoonlijke benadering om vooral ‘de zwakke broeders en zusters’ tot deelname te bewegen.

Er werd uitvoering beraadslaagd over een motto (leus). Rijp en groen en ook typisch roomse grappen gingen over de tafel: Christus is uw vriend, Christen zijn is modern, Zoals de paters in Utrecht razen, razen ze nergens, Kerken open kroegen

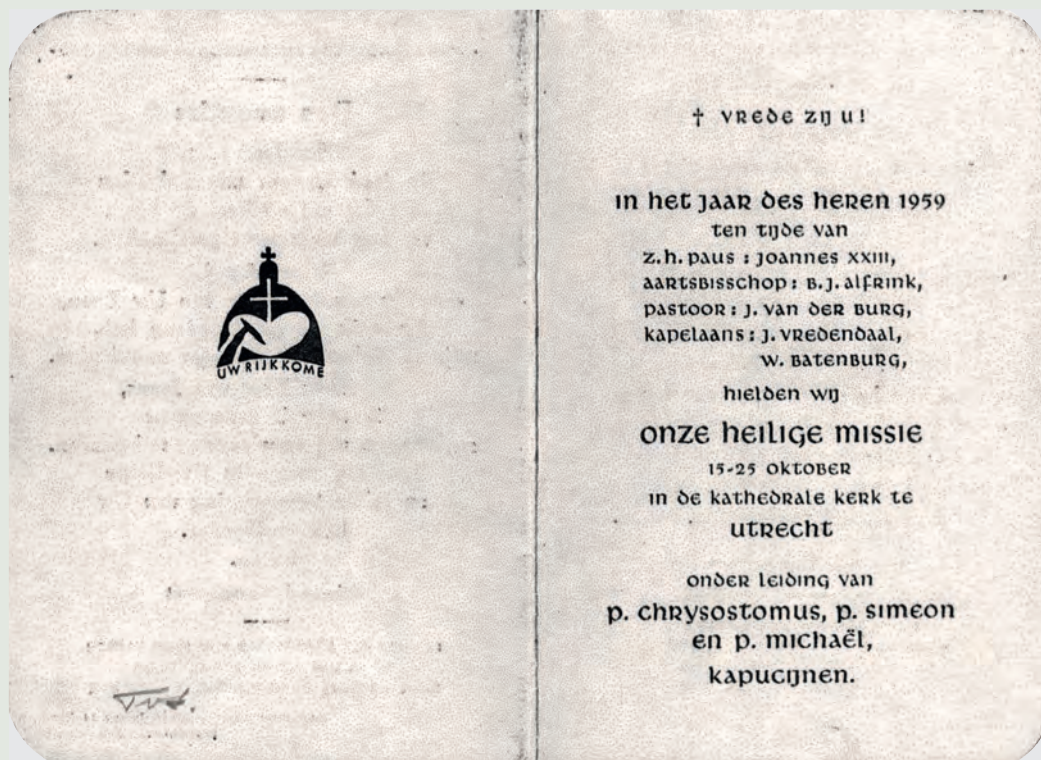
◀ Pater Bernard Hafkenscheid, bijgenaamd de Grote Klok.

KATHOLIEK DOCUMENTATIE CENTRUM, NIJMEGEN

◀ Spil in de organisatie was Ben Rohling, kapelaan in Oudwijk, hier afgebeeld op latere leeftijd. KATHOLIEK DOCUMENTATIE CENTRUM, NIJMEGEN

◀ Affiche van de Utrechtse missie. De stad kende echter geen kerk die zoveel op de Notre-Dame van Parijs leek. KATHOLIEK DOCUMENTATIE CENTRUM, NIJMEGEN

▲ Bij de Goede Raad-parochie liep de kerk ook zonder missie wel vol, dachten ze. Bij deze plechtigheid in de jaren 30 was dat nog zo. ARCHIEF TON VAN SCHAIK



- < Aandenken aan de missie in de Catharinakerk. De drie kapucijnen die hier preekten waren paters mét baarden. [ARCHIEF CASPER STAAL](#)
- ✓ De Catharinakerk aan de Lange Nieuwstraat, circa 1960. [A.D. KON / HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL](#)
- > Strooibiljet voor een tegendemonstratie in de Westerkerk. Kuin is nog afgebeeld als trappist in de Achelse Kluis. [KATHOLIEK DOCUMENTATIE CENTRUM, NIJMEGEN](#)
- △ Het houten Tivoli aan het Lepelenburg, waar het jongeren-appel werd gehouden. [G.J. LAUWERS / HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL](#)

dicht, Met Missie Meer Mens... Het voorstel van Gerard Wierink, godsdienstleraar aan het Bonifatiuslyceum, won het en de leus werd: 'Genade en Vrede'. Folders, briefpapier en gebedsprentjes werden van dit motto voorzien waarmee duidelijk werd hoe de missie was opgezet. Niet meer het dreigen met hel en verdoemenis en inspelen op angst, maar bemoedigen en stimuleren, hoop geven en mensen uitnodigen hun geloof te verdiepen door eigentijdse vragen ter sprake te brengen.⁶

De medewerking van de parochies aan dit stedelijke project liep sterk uiteen. De Martinus aan de Oudegracht liep er warm voor en dacht ijverig mee met de plannenmakers.⁷ De Goede Raadkerk (Nieuw Engeland, Schimmelplein, Bilderdijkstraat e.o.) zag er niet veel in en meende dat de zaken bij haar wel vanzelf zouden marcheren. Toen Jan van Elsdingen de pastoor kwam bezoeken kreeg hij te horen dat zijn parochianen maar één seintje vanaf de preekstoel nodig hadden 'en ze liggen met bosjes voor het hek'.⁸

Stoorzenders en scepsis

Een andere illusie die teloor ging was het voorgenomen oecumenische karakter van de missie. De samenwerking met 'de reformatorische broeders' kwam nauwelijks van de grond. In plaats daarvan beraamden enkele fel anti-roomse protestanten een harde tegenactie. Ze huurden stoorzenders in: twee uit het ambt getreden paters, de ex-redemptorist H.J. Hegger van het antipapistische genootschap *In de Rechte Straat* en de voormalige trappist W.M.A. Kuin, die aanhanger van een soort pinksterbeweging was geworden. Op twee achtereenvolgende zondagavonden voerden ze het woord in een afgeladen gereformeerde

Westerkerk aan de Catharijnekade, waar na afloop werd gecollecteerd voor de 'Evangalisatie onder de R.K.'. De katholieke krant *Het Centrum* noemde die bijeenkomsten (er volgde er nog één in de Oosterkerk aan de Maliebaan) 'onwaardig' en voor de oecumenisch gezinden onder de katholieken was het een kater.

In een speciaal uitgegeven Missiekrant, gedateerd 26 september 1959, verwoordde een auteur de vraag van een kritische katholiek, die stelde dat de tijden sinds de vorige missie waren veranderd, en dat Utrecht geen missiegebied was: 'We hebben gehoord dat er missionarissen naar Utrecht gestuurd worden. Is dat geen vergissing? Utrecht ligt toch niet in Afrika? Toch zegt iedereen het: de missie komt naar Utrecht. Paters met en zonder baard komen naar Utrecht. De hele wereld staat op zijn kop'. Deze gefingeerde briefschrijver verwoordde zeker de scepsis bij veel Utrechtse katholieken.

In de tweede en laatste Missiekrant stond een stukje waarin erop gewezen werd dat toen vlak na de oorlog de laatste missie werd gehouden, het een heel andere tijd was. 'Bovendien is er tegenwoordig iedere avond televisie. Dan zie je wat nieuws, iets waar je wat aan hebt.' Maar deken Wiegerink hield vol: in die week geen zaken, geen feesten, geen vergaderingen, geen sport, 'Niets mag ons weerhouden om de verschillende oefeningen bij te wonen' (Missiekrant van 3 oktober).⁹

Men realiseerde zich dat het niet makkelijk zou zijn de jongeren te bereiken. Daarom was er een speciaal 'groot jongerenappèl' georganiseerd. Niet in een kerk, maar in het houten nood-Tivoli aan het Lepelenburg op 13 oktober ('Houdt die avond vrij!!'). Opzet was de gedachten en ideeën, maar ook de kritiek en de vooroordelen ten aanzien van



de naderende missie te spuien. Die commentaren zouden worden verwoord door Jan van Elsdingen, waarna de jonge priester Jan Niënhaus, toen 30 jaar oud en student sociale geografie, zou reageren.

Na afloop was er gelegenheid voor een persoonlijk gesprek, waarvoor secretaris Rohling een aantal priesters uit de stad had uitgenodigd. Voor de katholieke studentenparochie waren eveneens 'missionarissen' gersoneld, de hoogleraren Kees Kwant en Nico Luypen, beiden augustijn. Ook aan de zieken was gedacht. Zij kregen een handleiding voor de dagen van de missie en konden als ze dat wilden huisbezoek krijgen. Aan de vooravond van de missie zond de KRO een klankbeeld uit onder de titel *Utrecht en de missie*.

Wegblijvers keerden niet terug

De deelname aan de missie, gehouden van 17 tot 25 oktober 1959, was bevredigend en zelfs meer dan dat. Dit was mede dankzij de intensieve publiciteit die eraan voorafging. Er kwamen meer mannen dan vrouwen luisteren naar de preken, en ze deden het voor 92% in hun eigen parochie, een bewijs dat het parochiële systeem (er waren er in Utrecht 21) nog helemaal overeind stond. In het algemeen waren er vooral katholieken uit de middelbare en lagere beroepen aangetrokken.

Maar de opzet om goed toegeruste leken met huisbezoeken niet-participerende medeparochianen naar de missie te laten lokken, had niet gewerkt. Het oorspronkelijke doel waarvoor de missies indertijd in het leven waren geroepen, het terugwinnen van rand- en buitenkerkelijken (in Utrecht bijna een derde van de katholieken), bleek niet bereikt ondanks de positieve grondtoon van de preken. Die had er wel voor gezorgd dat de trouwe katholieken niet met donderpreken en dreigementen met hel en verdoemenis de kerk waren uitgejaagd.

Secretaris Rohling kreeg van een van de missionarissen per brief de brandende vraag voorgelegd of de missie nog een vervolg kreeg. Want de opkomst was prachtig geweest en de voorbereiding voortreffelijk; 'Maar wat doen we met de zeer velen die niet kwamen?' Het antwoord op die prangende vraag werd in de jaren die volgden maar al te duidelijk. De wegblijvers kwamen niet meer terug en hun voorbeeld werd door velen gevolgd. De kerken liepen leeg. Hun marktaandeel in de vrijetijdsbesteding werd steeds kleiner, dat van sport, evenementen en nieuwe communicatiemiddelen almaar groter. In 1959 had die ontwikkeling zich al aangekondigd in het wegblijven van 'de lauwen'. De tijd van de volksmissie was voorbij. De conclusie van Jan Roes luidde dat de Nederlandse katholieken niet meer massaal konden worden gemobiliseerd, maar dat er eerder sprake was van een demobilisatie. De laatste Utrechtse missie was daarvan een symptoom.¹⁰

HERDERS TOT DE MISLEIDE KUDDE

Wij, voormalige priesters, zullen zaterdagavond en zondagavond 24 en 25 oktober

OPENBAAR GETUIGENIS

geven van de onfeilbare waarheid, welke wij gevonden hebben in Gods Woord.

GENADE EN VREDE

hebben wij tevergeefs gezocht in de rooms-katholieke kerk ondanks haar zogenaamde „genade-middelen”: de sacramenten, ondanks een jarenlang verblijf in een van haar kloosters.

Wij vonden dit echter wel

IN CHRISTUS JEZUS

Iedereen, die op zoek is naar genade en vrede, welke alleen in CHRISTUS JEZUS te vinden zijn, nodigen wij uit tot het bijwonen van deze getuigenisavonden

IN DE WESTERKERK

aan de Catharijnekade 9. Aanvang 8 uur. Toegang vrij!

Spreekers: H. J. HEGGER, voormalig pater Redemptorist
W. M. A. KUIN, voormalig pater Trappist.

Contact-adressen: H. J. HEGGER, Egidius Blocklaan 4,
Kortenhoeft, Tel. K. 2950-15938
W. M. A. KUIN, Heiweg 19, Vught,
Tel. 4100-8177.
Ds. D. BIESMA Jr., Wittevrouwensteeg 31,
Tel. 21617.



OPENBARE SCHULDBEKENTENIS VAN EEN PRIESTER

Noten

- 1 *Acta et Statuta synodi diocesis Ultraiectensis anno 1928 celebratae* (Utrecht 1928) pp. 124-125.
- 2 M.J.A. Lans, *Het leven van pater Bernard* (Amsterdam 1905) p. 204. Mijn grootmoeder van moederszijde maakte rond 1890 deze scène mee in Harmelen.
- 3 Jan Roes, 'Einde van een missie. De Utrechtse stadsmissie van 1959 en de demobilisatie van de Nederlandse katholieken', *Trajecta. Tijdschrift voor de geschiedenis van het katholieke leven in de Nederlanden* 4 (1995) pp. 42-74.
- 4 B.P.F. Rohling (1914-1998) werd voor zijn inspanningen voor de missie 'beloond' met een pastoraat in Bilthoven. In zijn herinneringen somt hij een aantal van zijn taken in de stad op, overigens zonder de missie te noemen. Zie B.P.F. Rohling, *Leven om Laurens. Bouw en opbouw van een kerk in Bilthoven 1961-1979* (Bilthoven 1991) pp. 9-12.
- 5 Zo had de Majellakerk als eerste een verplaatsbaar altaar, waarmee de priester 'met het gezicht naar het volk' kon voorgaan en dat bij gelegenheid ook werd uitgeleend. Ook liet Schurink plaatopnames maken van zijn Capella Majellana en nodigde hij Bekende (katholieke) Nederlanders uit om te komen preken. In Utrecht wist iedereen het: in de Majella is altijd wat te doen.
- 6 Jan Roes, 'Einde van een missie' pp. 50-58.
- 7 HUA Archief 822-5 RK Parochie H. Martinus, inv.nr. 73: Stukken betreffende de organisatie van een zevendaagse missie in de stad Utrecht en in de parochie, 1959.
- 8 Roes p. 67. Al in de jaren 60 bleek deze diagnose niet meer valide. De Goede Raadkerk werd in 1990 gesloten.
- 9 Zie noot 7. Daar zijn ook de beide missiekranten te vinden.
- 10 Van de 21 Utrechtse parochies anno 1959 is er in 2020 feitelijk maar één over (formeel zijn het er nog drie). Voor de hele stad is er één pastoor (60) en zijn er twee assistent-priesters, beiden de 75 gepasseerd. Volgens het Nijmeegse expertisecentrum KASKI telt Utrecht nog 1.369 praktiserende katholieken. Roes' demobilisatiethese is dus ruimschoots bevestigd.





Utrecht Hooligans

Een boek over 50 jaar voetbalgeweld, wat kun je daarvan verwachten? Het voorwoord van Bas van Hout geeft al een waarschuwing voor wie het boek wil lezen uit interesse voor voetbal of de historie van FC Utrecht. Hij opent met de woorden: 'Voor de duidelijkheid, ik houd niet van voetbal (...)'. Wie de moeite neemt om het boek van begin tot einde te lezen, ontdekt al snel dat het onderwerp inderdaad weinig te maken heeft met de liefde voor het spel.

Hooligans en voetbalgeweld vormen een fenomeen dat velen verbijstert en dat zich moeilijk leent voor sluitende verklaringen. Wat bezielt de - voor het overgrote deel - jongens en mannen om zó los te gaan op spelers en supporters van een andere club, in treinstellen en bussen, in cafés en binnensteden en vooral op andere 'hooligans'? Ook dit boek geeft daar geen antwoord op en dat is blijkbaar ook niet de bedoeling geweest van de auteurs. Het ging hen, zo schrijven ze in de verantwoording, ook niet om de individuele persoon van de hooligan, maar om het gedrag van het collectief. De auteurs werkten eerder samen aan de publicatie *Crimineel Utrecht* waarin ze naar eigen zeggen hun beider interesse voor misdaad en Utrecht konden combineren. *Utrecht Hooligans* lijkt uit eenzelfde fascinatie voort te komen. Het boek is uitgegeven door Just Publishers, een uitgeverij die gespecialiseerd is in onder andere 'true

crime'.

Utrecht Hooligans schetst een breed panorama van 50 jaar 'supporters'-geweld met uitgebreide verslagen van gewelddadige confrontaties voor, tijdens en na wedstrijden. De gedetailleerdheid van deze verslagen is te danken aan de urenlange interviews die de auteurs hielden met kopstukken uit de verschillende generaties van Utrecht Hooligans.

Onverslaanbaar

In de zomer van 1970 fuseerden DOS, Elinkwijk en Velox tot FC Utrecht met als thuisbasis stadion Galgenwaard. De fans van de afzonderlijke clubs hielden het snel voor gezien, maar hun zonen vormden de eerste generatie Utrecht-supporters. Met het toenemende succes van de club groeide niet alleen de schare aanhangers, maar ook de geldingsdrang. Vaak was het een emotionele reactie op wat er op het veld gebeurde, maar

Bettina van Santen is architectuurhistoricus, voetballiefhebber en redacteur van dit tijdschrift.

- < Sloop van het oude stadion na afloop van de wedstrijd FC Utrecht-PSV, 20 april 1981. [FLIP MARTENS / ANP HISTORISCH ARCHIEF CC-BY-NC-ND](#)
- > Confrontatie tussen supporters van FC Utrecht en Legia Warschau, 3 oktober 2002. [BRON: WWW.INDEHEKKEN.NET](#)

het beklimmen van de hekken rond het veld, het gooien met bierblikjes en intimideren van tegenstanders en de arbitrage zat er al vanaf het begin in. De grootste onruststokers verzamelden zich aan de oostkant van het stadion, aan de kant van Bunnik. Een geuzennaam was geboren.

De wedstrijd van 25 oktober 1970 in Rotterdam tegen Excelsior zette de toon voor alles wat zou volgen. Utrecht-supporters vernielden op weg naar het stadion auto's en eenmaal binnen sneuvelden de hekken. Tijdens de wedstrijd renden er mensen het veld op, sneuvelden reclameborden en er werd met volle bierflessen gegooid naar supporters op andere tribunes. De scheidsrechter zag zich genooddacht de wedstrijd tijdelijk stil te leggen. Na afloop werd het bezoek aan Rotterdam 'afgerond' met een grote vechtpartij in een café in de buurt van het stadion. Utrecht-trainer Bert Jacobs vermoedde dat het aan het drankgebruik lag, maar zag niet wat men ertegen kon doen: 'dan nemen die mensen zelf wel een flesje cognac of zo van thuis mee'. Bij de supporters zelf heerste een sfeer van triomfalisme. 'We zijn onverslaanbaar, zowel op het veld als daarbuiten.' Midden jaren 70 mochten de supporters van nieuwkomer FC Utrecht zich al tot de absolute top van meest beruchte supportersscharen rekenen, samen met de aanhang van Ajax, Feijenoord en FC Den Haag.

Vijf generaties

Het boek is opgebouwd uit vijf hoofdstukken van telkens tien jaar. Maar de hoofdstukken staan ook voor vijf generaties hooligans. Na de eerste lichting volgde een nieuwe generatie die vooral uit de directe omgeving van Utrecht kwam, zoals Nieuwegein, Vleuten-de Meern, Houten en Vianen. De jaren 80 waren getuige van enkele van de meest beruchte 'optredens' van de Utrecht Hooligans. Op 20 april 1981 werd de laatste wedstrijd in het oude stadion Galgenwaard gespeeld tegen PSV. Na het eindsignaal ging de supportersschare eigenhandig en massaal over tot sloop van het stadion. De beelden van slopende supporters gingen de

Bespreking

Daniel M. van Doorn en Evert van der Zouw,
*Utrecht Hooligans. 50 jaar voetbalgeweld,
van treinen slopen tot bosgevechten.* Just
Publishers, 2020.



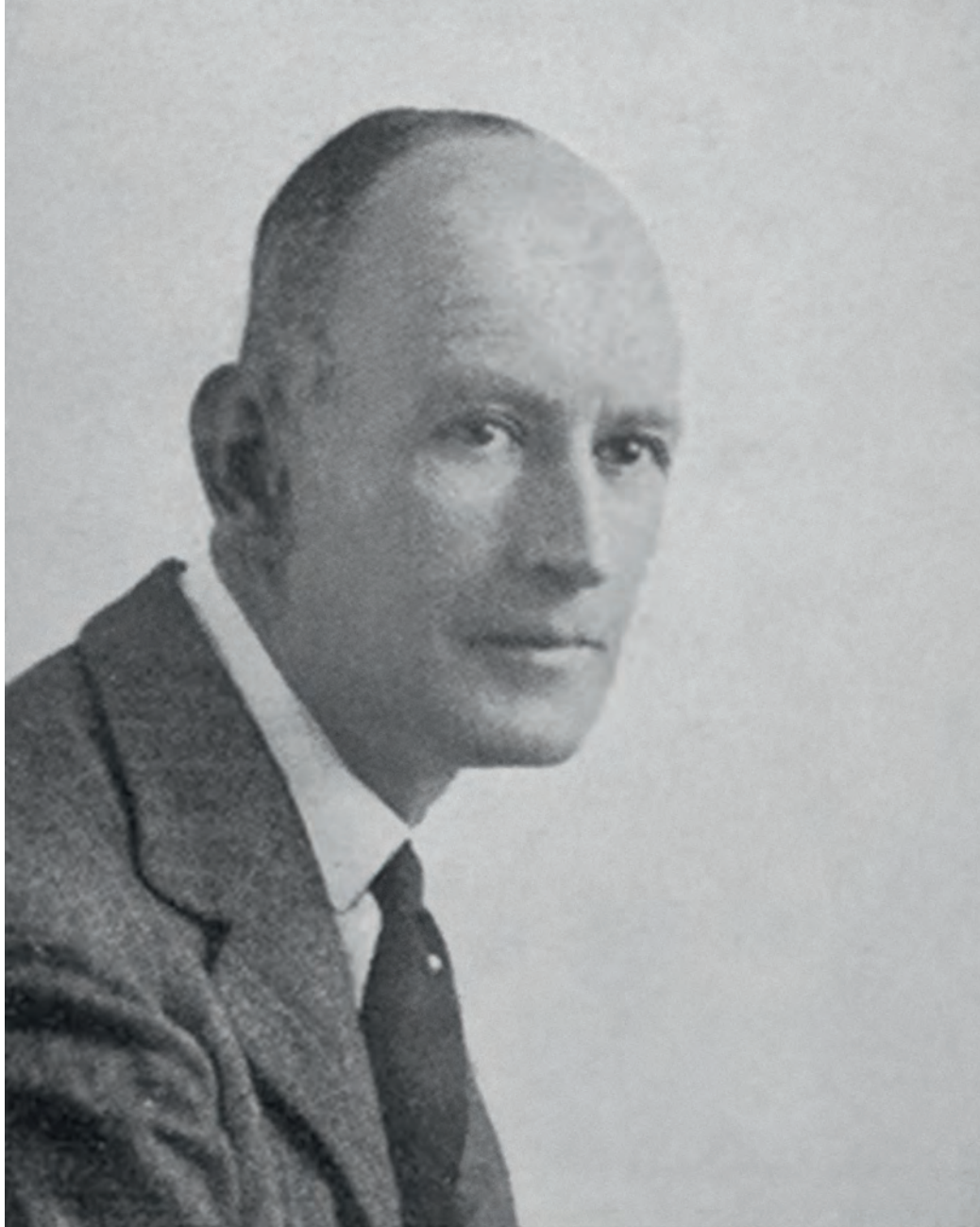
hele wereld over. Ook het pausbezoek op 11 mei 1985 aan Utrecht was aanleiding om in actie te komen. Nu echter was de reden de aanwezigheid van een grote groep demonstranten tégen het pausbezoek. De harde kern van FC Utrecht supporters voelden zich geroepen om de stad te verdedigen tegen 'steuntrekkende linkse gekkies'. Dat een voetbalwedstrijd niet altijd meer nodig was om in actie te komen, bleek steeds vaker in de jaren die volgden. Rivaliserende groepen zochten elkaar buiten de wedstrijden op. Soms ontstonden er bondgenootschappen van verschillende supportersgroepen tegen een gezamenlijke 'vijand', in veel gevallen Ajax en de Amsterdamse F-side. Overigens gold dit niet alleen voor de Utrecht Hooligans. Het aantal clubs met een harde kern van gewelddadige supporters die uit waren op 'confrontatie' met de tegenstander nam alleen maar toe in de jaren 80, ook internationaal. Toen FC Utrecht wedstrijden in Europa ging spelen, kwamen de gevechten met buitenlandse hooligans er als extra 'attractie' bij. Zo was de wedstrijd tegen het Poolse Legia Warschau met een eigen beruchte aanhang in oktober 2002 aanleiding voor heftige vechtpartijen in en rond het stadion en in de Utrechtse binnenstad. De Polen werden daarbij geholpen door de harde kern van FC Den Haag, die de stedenband tussen Warschau en Den Haag letterlijk nam.

Ontluisterend beeld

Het vechten en rellen verplaatste zich steeds meer weg van het stadion. Dit was

mede te danken aan veiligheidsmaatregelen zoals een alcoholverbod, stadionverboden voor beruchte hooligans en de aanwezigheid van steeds geavanceerdere camerasystemen. Anders dan vaak gedacht, bestond de harde kern van de relschoppers niet louter uit 'probleemgevallen' en jongeren zonder baan en toekomstperspectief. Het waren net zo vaak mannen met een baan of eigen bedrijf, met een gezin, of studenten. Zij werden liever niet door camera's betrappt, daarmee ook een strafblad risikerend. Confrontaties vonden dus steeds vaker plaats 'op afspraak' of onder het mom van 'even bij elkaar langsgaan'. Door elkaar van te voren uit te dagen werd de spanning alvast flink opgejaagd. De ontwikkeling van 'hooliganisme' is echter nog lang niet ten einde. In het laatste hoofdstuk komt een nieuw fenomeen ter sprake: de bosgevechten. Een kleine groep jongens en mannen van twee clubs spreken af op een afgelegen plek of in een bos. Daar vindt dan een - vaak korte - confrontatie plaats met man-tegen-mangevechten. En met een groepsfoto vooraf, die trots gedeeld wordt via sociale media. Het ontluisterende beeld dat van de Utrecht Hooligans geschilderd wordt, stemt niet vrolijk. Op die paar momenten in het boek dat enkele hooligans over hun beweegredenen spreken, gaat het niet over het voetbal of over de club. Sommigen weten niet eens welke wedstrijd er gespeeld wordt. 'De strijd gaat beginnen, we gaan van ze winnen', een citaat van Herman Berkien op de binnenflap, zegt genoeg.





Mr. Cornelis Petrus van Rossem (1885-1934)

Jurist, journalist, toneelschrijver en occultist

Sinds de 19e eeuw hebben veel letterkundigen in Zeist gewoond. De meest bekende is de dichter Hendrik Marsman (1899-1940), die in Zeist geboren en getogen was. Een andere - tijdens zijn leven bekende - auteur was Cornelis Petrus van Rossem, die vanaf 1915 in Huis ter Heide woonde. De tijd heeft hem doen vergeten. In overzichten van Nederlandse toneelschrijvers zoekt men zijn naam tevergeefs.

Cornelis Petrus (Kees) van Rossem werd geboren op 21 april 1885 in Rotterdam. Zijn ouders waren de koopman Cornelis van Rossem (1855-1924) en Anna Josina Reepmaker (1859-1929). Beiden stamden uit voorname Rotterdamse families. Zijn tienerjaren bracht Van Rossem in Amersfoort door, waar hij het Stedelijk Gymnasium bezocht. Van 1898 tot 1905 woonde hij in huis bij dr. J.H. Moll, rector van het gymnasium. In deze periode toonde hij al bijzondere belangstelling voor de literatuur. In Amersfoort was hij lid en bestuurslid van de Litterarische Vereniging 'Eloquentia'. Omdat Van Rossem in 1905 werd vrijgesteld van de militaire dienstplicht, kon hij rechten gaan studeren aan de Rijksuniversiteit Leiden. Hij sloot zijn studie in 1910 af met een promotie tot doctor in de rechtswetenschap.

Advocaat te Rotterdam

Na zijn promotie keerde Van Rossem terug naar zijn geboortestad Rotterdam. Daar trouwde hij in 1911 met Johanna Eleonora (Jo) de Monchy (1891-1970), dochter van een expediteur. Het was een harmonieus huwelijk; Jo werd zijn grote steun. In zijn eigen woorden: 'de staf waarop hij leunen moest'. Van Rossem omschreef zichzelf als rommelig en onrustig - 'Een beetje slordig, zoals ik nu eenmaal ben, een beetje bric-à-brac' - en zijn vrouw ving de gevolgen van die karaktertrekken op. In Rotterdam werden hun twee kinderen geboren, in 1913 Cornelis Caius en het jaar daarop Eleonore. Schoonvader De Monchy zei in 1935 over Van Rossem als familievader: 'Hij was innig dankbaar voor wat de huiselijke kring hem gaf. Hoe lief had hij zijn beide kinderen. Hij was waarlijk "thuis" in zijn eigen huis.' In de jaren 1911-1914 was hij kantoorgenoot van mr. J.C. Brons (1884-1964) in de maatschap 'Mrs. Brons en Van Rossem, advocaten, procureurs en dispatcheurs' in Rotterdam. Zijn belangstelling voor de advocatuur was maar matig, maar 'de belangstelling van de Rotterdammers voor den jongen advocaat [was] nog veel matiger'. Men zegt dat Van Rossem uit louter verveling de pen heeft opgepakt. In 1912 verscheen zijn eerste boek getiteld *Historische causeries*, uitgegeven door Nijgh & Van Ditmar. In 1914 schreef hij het toneelstuk *De omweg*. Het Rotterdamsch Toneelgezelschap nam dit stuk op in zijn repertoire. Toneel was een genre dat Van Rossem jarenlang met plezier en succes zou beoefenen. 1914 was een productief jaar, want toen verscheen ook zijn boek *Beau Brummel, 'the prince of dandy's' en Giacomo Casanova*. Bij de geboorte van Van Rossem's eerste kind in 1913 werd in de geboorteakte als zijn beroep 'advocaat en procureur' vermeld. Een jaar later staat in de geboorteakte van zijn dochter 'zonder beroep'. Van Rossem koos voor een journalistieke en literaire loopbaan. Hij kon zich deze carrièreswitch permitteren omdat hij door zijn komaf financieel onafhankelijk was.

Pierre Rhoen is oud-gemeentearchivaris van Zeist en auteur van vele publicaties over de historie van deze gemeente.



Florence Grove

Aan het eind van zijn loopbaan als jurist kwam Van Rossem zelf in aanraking met justitie. Op 7 december 1914 werd hij gearresteerd voor het verspreiden van zijn *Pamflet tot aansporing van het stichten van een Anti-Duitsch Wereldverbond*. Dit drukwerk werd door het Openbaar Ministerie gezien als schending van de Nederlandse neutraliteit. Tijdens het proces verklaarde Van Rossem dat hij bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog in Frankrijk verbleef en zeer met het Franse volk meeleeftte. De verwoesting van Leuven door de Duitse troepen eind augustus had hem tot het schrijven van het pamflet aangezet. Na drie weken hechtenis werd hij op 31 december op vrije voeten gesteld. De Haagse rechtbank sprak hem op 28 januari 1915 vrij van schending van de neutraliteit. Wel werd hij veroordeeld wegens het beledigen van een bevriend staatshoofd. Een paar dagen na dit vonnis verhuisde Van Rossem met zijn gezin naar Huis ter Heide (gemeente Zeist). Naar de redenen om zich daar te vestigen, kan men slechts gissen. Kon Van Rossem zich in deze rustige omgeving beter wijden aan het schrijverschap waarvoor hij had gekozen? Of kon hij van nature niet tegen de drukte van de stad, want waarom had hij eigenlijk niet het gymnasium in Rotterdam doorlopen? Was de bosrijke omgeving en droge zandgrond beter voor zijn gezondheid?

Het gezin Van Rossem-de Monchy betrof de villa Nieuw Duinkerken aan de Amersfoortseweg 15. Hij doopte het pand om in Florence Grove.¹ Om het huis lag een grote tuin die de vorige bewoner had verrijkt met een schuur, een zomerhuis en een koepel. Over dit oord schreef hij in 1925: 'Na jaren en jaren van eeuwigdurend reizen en trekken, zit ik als een respectabele rentenier opgeborgen tusschen een paar hollandsche dennetjes'. Een inkijk in het gezinsleven geven enkele krantenadvertenties. In augustus 1918 werd hun dwergkeeshondje Dinah vermist en twee maanden later waren er drie witte pauwstaartduiven weggevoegen. Kippen werden ook gehouden op Florence Grove, zoals blijkt uit een advertentie uit 1921. Rond 1930 behoorde een witte keeshond tot het gezin. Mevrouw Van Rossem kon wel wat huishoudelijke hulp gebruiken. In 1918 plaatste zij een advertentie voor een 'in alle opzichten bekwaame huisnaaister, goed kindergoed kunnen naaien' en in 1920 vroeg zij een werkster voor de zaterdagen. Volgens haar kleindochters was zij de kookkunst niet meester. Van Rossem liet zichzelf zien in zijn vaderrol toen hij in de *Haagsche Post* van 3 april 1926 vertelde hoe hij zijn zoontje geholpen had - of beter: getracht had te helpen - met zijn huiswerk.

De toneelschrijver Van Rossem

Vanaf het begin van zijn schrijfcarière lag Van Rossems hart bij het toneelschrijven,



- Portret van Mr. C.P van Rossem. UIT: P.A. HAAXMAN JR., 'N.V. BOEKHANDEL EN UITGEVERS-MIJ. V/H W.P. VAN STOCKUM & ZON. UITGEGEVEN TER GELEGENHEID VAN HET HONDERD-JARIG BESTAAN' (DEN HAAG 1933)
- ▲ Omslag van 'Beau Brummell', 1914. DIGITALE BIBLIOTHEEK VOOR DE NEDERLANDSE LETTEREN
- Florence Grove, Amersfoortseweg 15 in Huis ter Heide. FOTO PIERRE RHOEN

vooral bij het blijspel. De tijdschriftredacteur Herman Robbers (1858-1937) noemde hem in 1922 een van de geestigste toneelschrijvers van die tijd en Top Naeff (1878-1953), toneelcritica bij *De Groene Amsterdammer*, schreef in 1927 over hem: 'den vluchtigen, maar geestigen Nederlandschen blijspel-schrijver'. Na het al genoemde *De omweg* schreef Van Rossem nog dertien toneelstukken, met als laatste in 1927 *Het heksenproces*. Zijn toneelstukken waren rond 1920 populair bij rederijderskamers. Dit verschijnsel dateerde uit de late middeleeuwen, maar in de 19e en vroege 20e eeuw ontstond een herleving. In Utrecht waren er bijvoorbeeld de Koninklijke Rederijderskamer Jan van Beers (1861), de Utrechtsche Rederijderskamer Molière (1886) en de Utrechtsche Rederijderskamer Nicolaas Beets (1911). Hun belangrijkste activiteiten waren toneeluitvoeringen. Het Duitse repertoire was zo'n beetje uitgespeeld, het Engelse meestal te moeilijk, het Franse minder geschikt en Nederlandse toneelteksten waren vaak lastig speelbaar. Van Rossem vulde dit gat met stukken die voldeden aan de voorwaarden voor amateurs: een niet te grote bezetting, niet te moeilijke rollen en een boeiende inhoud. Van Rossem werd ook in Duitsland gespeeld. Dat was de verdienste van de literair vertaalster Elisabeth Otten (1873-1931), die meerdere van zijn stukken in het Duits vertaalde.

Was Van Rossem gevoelig voor kritiek? Hij ontkende dit zelf: 'niet voor slechte critieken zijn we bang'. Toch meende hij met een open brief in de *Haagsche Post* te moeten reageren op een artikel in de conservatief-katholieke krant *De Maasbode* van 8 februari 1922, waarin zijn toneelstuk *Diogenes* werd afgebrand. De 'Tooneel-Anonymus' van *De Maasbode* reageerde vervolgens op onelegante wijze door Van Rossem te typeren als 'ten naaste verwant aan de groot-edelmogende families van Rotterdam' en hem spottend 'Mr. C.P. van Rossem de Monchy van Huis Ter Heide' te noemen. De katholieke toneelcriticus kon de grappen over geloof en huwelijksmoraal niet waarderen. Van Rossem zag die juist als 'satire op de uiterlijke vormen van den godsdienst'.

Journalistiek en reisverhalen

Naast toneelstukken schreef Van Rossem voor kranten (o.a. *Haagsche Post* en *De Telegraaf*) en tijdschriften (o.a. *Onze Aarde* en *Het Buitenverblijf*). Zijn wekelijkse column 'Surprises' in de *Haagsche Post* werd graag gelezen. Twee keer verscheen er een boek onder deze titel, waarin een selectie van deze stukken - 'ja, hoe moet men ze noemen, artikelen, bijdragen, opstellen of het best surprises' - was gebundeld. Het *Algemeen Handelsblad* schreef bij het verschijnen van het eerste boek: 'Het is licht journalistiek werk, door den schrijver zelf als "krabbels" aangeduid. (...) Van Rossem's vlotte pen weet



allerlei onderwerpen smakelijk te behandelen.' Over de auteur schreef deze krant bij het verschijnen van het tweede boek: 'Mr. Van Rossem is een schalksch waarnemer en een rustig spotter met allerlei dwaasheden der menschen. (...) De heer Van Rossem is niet slechts geestig causeur, hij is ook satiricus.'

Zijn literaire werk bestaat verder uit essays over historische onderwerpen en reisverhalen. In de jaren dat Van Rossem in Huis ter Heide woonde, reisde hij veel. Van 1922 tot 1925 maakte hij een journalistieke wereldreis. Zijn boek *In vijf wereld-delen* (1926) is daarop gebaseerd. Een ander voorbeeld is het artikel 'Uit het leven der Maoris' (*Onze aarde*, oktober 1928). Wie veel reist kan veel verhalen. Jhr. E.J. van Lith de Jeude (1890-1932) schreef in 1923: 'Mr. C.P. van Rossem is aan den disch der hedendaagsche letterkunde "de man in rok". Hij is de keurige, de aangename, zeer geliefde causeur. Hoor hoe hij kout, over de Pyreneeën, Zuid-Italië en Griekenland, over de speelzaal te Ostende en over de jeugdliefde van een Franschen Lodewijk, over wat hem overkwam op een autotocht of over "faits divers" uit de krant, die hij smakelijk vertelt als avonturen die hemzelf zijn gepasseerd. De man in rok kout en de gasten (hier de lezers) luisteren geamuseerd (...)'.
Van Rossem en Zeist

Als inwoner van Zeist heeft Van Rossem het nodige bijdragen aan de bevordering van het culturele leven. Toch was zijn houding tegenover zijn woongemeente ambivalent. De schrijfster en politica A.A. van Hoogstraten-Schoch (1869-1951) was gegriefd dat hij in de *Haagsche Post* spottend over Zeist had geschreven. In haar rubriek 'Van vrouwenleven' in *De Zeister Courant* reageerde zij op 28 november 1925: 'Als Mr. C.P. van Rossem, die in de *Haagsche Post* onder zijn rubriek "Surprises" het land van Zeist een beetje in het ootje neemt, deze plaatjes bekijkt, zal hij begrijpen hoe we met onze voorgeschiedenis en de aloude historie toch altijd een beetje anders dan andere dorpsbewoners zullen blijven en dat we ons heel niet verwant voelen aan die zoo maar ineens opgekomen villa-dorpen van hier en van daar.' Zij doelde op Bosch en Duin en Huis ter Heide (Blookerpark), die kort na 1900 waren ontstaan. Deze buurtschappen voelden zich stiefmoederlijk behandeld en wilden samen met Den Dolder en Bilthoven in 1925 een eigen gemeente vormen. Toen Van Rossem in 1915 in Zeist was komen wonen, speelde het culturele leven zich voornamelijk af in de Nieuwe Sociëteit (1879) op de Slotlaan. Daarnaast werden in hotel Boschlust (1895) aan de Boslaan muziek- en toneelvoorstellingen en tentoonstellingen gehouden. In 1923 nam hotel-café-restaurant N.V. Figi het initiatief tot de bouw van een nieuwe concertzaal. Door uitbreiding van het aandelenkapitaal kon het plan

worden gerealiseerd. Van Rossem was een van de nieuwe aandeelhouders. In 1925 werd het Figi-theater aan Het Rond geopend. In de *Haagsche Post* beschreef Van Rossem het nieuwe theater als: 'Een uiterst modern kunst-tempeltje, dat wel een van de aardigste zaaltjes is die ons land telt. Het is doddig en volmaakt charmant. We zaten er allen een beetje verbaasd en twijfelend of het wel waar was. Er was een schat van bloemen, er zaten vrouwen in loges als in een Parijsche boîte, er was zeer wereldsche muziek en er werden zelfs alcoholische dranken geschonken! En op het tooneel werden woorden gesproken, alsof een nieuwe Renaissance in het land van Zeist zou ontbloeien.' Vanaf de opening adviseerde Van Rossem de concertzaalcommissie bij de selectie van toneelstukken. In 1927 beleefde zijn stuk *Het heksenproces* de première in Figi. 'Het is een niet alledaagsch feit dat een provincieplaats de opvoering van een première kan aanschouwen', schreef de plaatselijke krant.

Een aantal kunstlievende Zeistenaren wilde het die het culturele aanbod op het gebied van beeldende kunst, architectuur, letterkunde en kunstfilm uitbreiden. Zij richtten in 1931 de Kunstkring Zeist op. Van Rossem nam zitting in het bestuur en in de commissie voor letterkunde en film. Andere leden van deze commissie waren bijvoorbeeld de schrijvers Elisabeth Zernike (1891-1982) en Roel Houwink (1899-1987).

Spiritisme en occultisme

In de jaren 20 werd Van Rossem een overtuigd spiritist en meldde zich aan als lid van de Vereniging van Spiritisten 'Harmonia', afdeling Utrecht. Hij hield zich bezig met onderzoeken op het gebied van parapsychologie en occultisme. In 1927 hield hij in Utrecht een lezing getiteld 'De begoochelingen en de waarheid van het Spiritisme'. Via het spiritisme hoopte hij op een 'gezuiverd christendom', wat hij daarmee ook bedoeld mag hebben.

Van Rossem baseerde zijn toneelstuk *Het heksenproces* (1927) op de parapsychologie. Op deze manier wilde hij een groot publiek met deze wetenschap bekend maken. In *De Zeister Courant* gaf hij een uitgebreide - niet erg leesbare - toelichting. Korte samenvatting: in een ziekenhuis behandelt een verpleegster als medium een doodzieke arts, die door zijn collega's niet kan worden genezen. De ziekenhuisdirectie roept de verpleegster ter verantwoording. Als een Jeanne d'Arc verdedigt zij zich tegen het hooggeleerde gezelschap. De door haar genezen arts durft niet voor haar te getuigen. Maar plotseling verklaart hij haar de liefde. Dan verschijnen er enkele overleden personen op het toneel om te getuigen van een leven na de dood. Top Naeff besprak Van Rossems toneelstuk in *De Groene Amsterdammer* van 15 oktober 1927.² Zij was zeer negatief: 'In weerwil van

- < Het Hofstad Tooneel speelt Van Rossems 'Het engagement van Gislaine' in de Koninklijke Schouwburg in Den Haag, seizoen 1918-1919. [M.M. COUVÉE / COLLECTIE GEMEENTEARCHIEF DEN HAAG](#)
- < Comoedia speelt 'Phyllis' in de Koninklijke Schouwburg in Den Haag, seizoen 1923/1924. [VEREENIGDE FOTOBUREAUX / COLLECTIE GEMEENTEARCHIEF DEN HAAG](#)
- ✓ Advertentie voor de uitvoering van 'Het heksenproces' in Figi, 1927. [DE ZEISTER COURANT, 24 SEPTEMBER 1927](#)





... z'n eigen stoffelijk lichaam ...

Illustratie door Isidorus van Mens uit 'Humoresken en sarcasmen', 1920. UIT: C.P. VAN ROSSEM, 'HUMORESKEN EN SARCASMEN' (AMSTERDAM 1920)

de groote namen der hooggeleerde onderzoekers, mede in het programma vermeld, die beurtelings hoopten onzen Lieven Heer te slim af te zijn, kunnen proefnemingen op dit gebied, ten opzichte van het Mysterie, voor mij niet meer zijn dan dilettantisme, en is er in dit gesol met de dooden vooralsnog weinig dat mij voor de ziel nuttig of verheffend voorkomt. Terwijl ik als tooneelvertooning dergelijke demonstraties ontoelaatbaar en weerzinwekkend vind.'

Van Rossem publiceerde twee boeken op het gebied van parapsychologie, *Een reis naar het hiernamaals*. *Langs den weg van de psychical research en het spiritisme* en een boek waarin hij zowel uittredingsverschijnselen als astrologie behandelde.

Enkele artikelen verschenen in het *Tijdschrift voor parapsychologie* en *Parapsychologische studiën*. Kort voor zijn dood schreef Van Rossem nog een recensie van het boek *Hoofdstukken uit de Parapsychologie* (1934) van de bekende parapsycholoog dr. Wilhelm Tenhaeff (1894-1981).³

Zelfgekozen einde

Op Oudejaarsavond 1934 overleed Van Rossem in Huis ter Heide. De *Zeister Courant* meldde dat hij ten gevolge van een treinongeval was gestorven. De andere kranten noemden het uit piëteit een plotselinge dood. Hij moet om het leven zijn gekomen op een baanvak van de (verdwenen) spoorlijn De Bilt-Zeist; het station Huis ter Heide lag maar 600 meter van Florence Grove. Het was geen treinongeluk, maar een zelfgekozen levenseinde. Als spiritist zal hij de overtuiging hebben gehad dat bij de dood het leven niet ophield.

Bronnen

- Diverse gedrukte bronnen via www.delpher.nl, www.archiefzeeland.nl, www.haagsgemeentearchief.nl, www.hetutrechtsarchief.nl en www.stadsarchief.rotterdam.nl.
- Geboorteakte Cornelis Petrus van Rossem (1885), huwelijksakte (1911) en huwelijksbijlagen (1911) via www.familysearch.org.
- HUA, register Burgerlijke Stand Zeist 1935, Overlijden Cornelis Petrus van Rossem, 31-12-1934.

Noten

- 1 Midden jaren 1970 werd de villa door de toenmalige bewoner omgedoopt tot 'Joyau'. Deze naam is intussen ook van de voorgevel verdwenen.
- 2 <http://historisch.groene.nl/nummer/1927-10-15/pagina/12>
- 3 Zie het artikel van Ingrid Kloosterman, 'De geest van Utrecht. Parapsychologie in de Domstad', *Tijdschrift Oud-Utrecht* 90 (2017) pp. 40-45.

Zijn schoonvader sprak op Van Rossems begrafenis: 'Het laatste jaar kon hij zijn rust niet meer vinden. De innerlijke harmonie was gebroken in zijn ziel. Overal zocht hij genezing voor zijn zwaar zieke ziel, hij heeft haar helaas niet mogen vinden.' Begin september was hij met zijn vrouw nog naar het buitenland gereisd. Zocht hij daar soms psychische hulp? Vroeg hij geen hulp aan vrienden zoals de zenuwarts (en parapsycholoog) Paul Anthonie Dietz (1878-1953) en de als psycholoog gepromoveerde Tenhaeff?

De begrafenis was op vrijdag 4 januari op de gemeentelijke begraafplaats aan de Woudenbergseweg in Zeist. Ondanks de regen waren veel vrienden en kennissen gekomen om hem de laatste eer te bewijzen. De rouwstoet was volgens de plaatselijke krant onafzienbaar lang. Het was een sobere plechtigheid zonder enige godsdienstige uiting. Alleen zijn schoonvader hield een grafrede. Zijn graf (vak B, nummer 119-D) wordt gedekt door een eenvoudige zerk.

In de krantenartikelen die na zijn dood over hem verschenen werd Cornelis Petrus van Rossem geprezen als 'een vlot schrijver, die boeiend wist te vertellen', iemand met een 'lichte, luchtige pen' wiens veelzijdige werk 'vlot was, maar niet oppervlakkig'. Johan Wouter Broedelet (1877-1946), schrijver en toneelspeler, schreef met veel liefde over Van Rossem in *De Indische Courant* van 26 januari 1935. Zo memoreerde hij diens eigenaardige eigenschap dat hij geen onbeschreven papier met rust kon laten. 'Was dat in z'n nabijheid, zoo moest-ie er, zelfs in het onderhoudendste gesprek, iets op schrijven. "Dat is 'n ziekte van me", verontschuldigde-ie zich met 'n glimlach en hij voegde er aan toe, zichzelf 'n beetje kleinerend: "En daar is - arme lezers - helaas niets aan te doen!"'



Gebouwen om niet te vergeten

Oog voor details: dat valt als eerste op in de beschrijvingen en foto's van Arjan den Boer in zijn boek over 'vergeten' Utrechtse gebouwen uit de periode 1850-1940. In de beste hoofdstukken loop je als het ware met hem mee langs een gevel of door een pand en geniet je met hem van rijk gedetailleerde exterieurs en fraai gedecoreerde interieurs. Hij wijst je op originele onderdelen, op wat nieuwe eigenaren en gebruikers verwijderd, toegevoegd en gerestaureerd hebben en hij schroomt soms niet daar - in voorzichtige bewoordingen - een oordeel over te vellen.

Voor het dankzij crowdfunding gerealiseerde boek bewerkte Den Boer 30 van de 70 artikelen over Utrechtse gebouwen die hij sinds 2014 schreef voor DUIC (De Utrechtse Internet Courant). Hij koos vooral voor monumentale, grote panden, ook omdat die vaak de rijkste geschiedenis kennen van wisselende eigenaren en veranderende bestemmingen. Vele daarvan zullen de meeste Utrechters 'kennen', maar wie is vertrouwd met de wagenmakerij van de spoorwegen (Daalsedijk), de Incasobank (Nobelstraat) of een van Utrechts eerste 'flatgebouwen' (Biltstraat)?

Dankzij dit mooi uitgegeven boek - waarin de vele, deels historische foto's naadloos aansluiten bij de tekst - zal de lezer deze gebouwen nooit meer gedachteloos passeren of binnentreden.

Arjan den Boer, *Vergeten gebouwen in Utrecht 1850-1940*. Utrecht, Stichting Journallab i.s.m. DUIC, 2020. ISBN 978 90 9033 194 2. 196 blz., € 34,95 (incl. kaart).



De moderniteit van De Gemeenschap

Tussen 1925 en 1941 verscheen het in Utrecht gewortelde tijdschrift *De Gemeenschap* met journalist en dichter Jan Engelman, onderwijzer Henk Kuitenbrouwer en architect Willem Maas als eerste redactieleden. Ze werden bijgestaan door journalist en dichter Albert Kuyle (pseudoniem van Louis Kuitenbrouwer) die ook de productie en abonneewerving verzorgde en vele kunstenaars aan het blad wist te verbinden.

De Gemeenschap wilde een onafhankelijk katholiek blad zijn met aandacht voor levensbeschouwing, maatschappij, politiek en kunst. In het Huis van het boek (voorheen Museum Meermanno Westreenianum) in Den Haag is tot en met 6 september de tentoonstelling *De Gemeenschap: herontdekt modernisme* te zien. Het begeleidende boek concentreert zich op de moderne vormgeving van het tijdschrift en van de uitgaven van de gelijknamige uitgeverij. Tot de kunstenaars die iedere maand - zeventien jaar lang - steeds een ander omslagontwerp voor het blad maakten, hoorden de Utrechtse architecten Gerrit Rietveld, Willem Maas en Sybold van Ravesteyn.

Tentoonstelling en boek beperken zich tot de eerste tien jaar, omdat daarin modernistische kunststromingen als expressionisme, constructivisme en Nieuwe Zakelijkheid de meeste sporen nalieten. Het goed verzorgde boek bevat naast

een wat schools geschreven inleiding afbeeldingen van een ruime selectie tijdschrift- en boekomslagen van *De Gemeenschap*.

Lex van de Haterd, *De Gemeenschap en het modernisme*. Leiden, Uitgeverij Uit het lood, 2020. ISBN 978 90 823141 2 0. 95 blz., € 25,-.

Utrechtse koren in de oorlogsjaren

Veel koren gaan prat op hun lange, respectabele geschiedenis. Dat geldt ook voor Utrechtse koren als het Toonkunstkoor (opgericht 1829), de Koninklijke Utrechtse Mannenzang Vereniging (1849-1962), de Koninklijke Oratorium Vereniging Kerkgezag (1853) en de Utrechtse Oratoriumvereniging (1940).

In de geschiedschrijving van het Nederlandse koorleven krijgt de oorlogsperiode meestal weinig aandacht. Gebrek aan (archief)materiaal of beperkte kooractiviteiten tijdens de oorlog kunnen die omissie slechts ten dele verklaren. Weinig koren - en hun besturen - lijken tot nu toe de behoefte te hebben gehad om precies uit te zoeken hoe ze omgingen met de beperkingen die de bezetter hen oplegde.

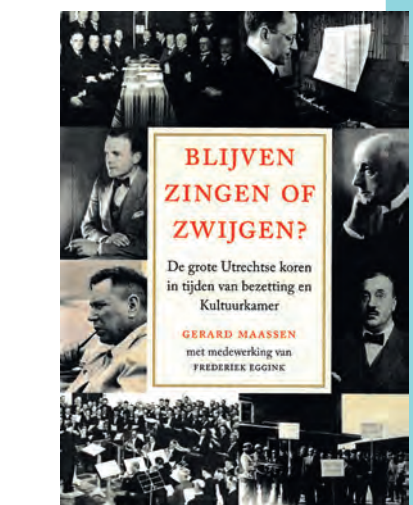
In *Blijven zingen of zwijgen?* onderzoeken de auteurs op systematische en toegankelijke manier hoe de genoemde vier Utrechtse koren en hun overkoepelende bonden tijdens de oorlog opereerden. De koren blijken vooral te verschillen in hun reactie op de (automatische) aansluiting bij de Kultuurkamer en hoe ze daarover na de oorlog verantwoording aflegden. Interessant zijn de grijsgradaties tussen de drie protestants-christelijke koren waarin verschillende opvattingen heersten over hoe te reageren op het wereldlijk gezag. Gecollaboreerd hebben de Utrechtse koren niet, zo concluderen de auteurs, wel hebben ze zich, zoals zo vele Nederlanders en organisaties geacommodeerd: zoveel mogelijk doorgaan zonder gehoor te geven aan verdergaande verlangens van de bezetter.

Gerard Maassen m.m.v. Frederiek Eggink, *Blijven zingen of zwijgen? De grote Utrechtse koren in tijden van bezetting en Kultuurkamer*. Utrecht, eigen beheer, 2020. 105 blz. € 15,- plus porto; bestellen via e-mail: gerard.maassen@hetnet.nl.

Utrecht toen & nu

Het is een bekende formule: een oud stadsgezicht opnieuw vanaf hetzelfde standpunt fotograferen om te tonen hoeveel er wel of niet veranderd is. Het boekje met verzamelde stukken van AD-journaliste Paula Swieringa biedt daarop een originele variant. Ze selecteerde foto's uit Het Utrechts Archief (naast stadsgezichten vooral gebeurtenissen), zet daar het beeld van nu tegenover en wijdt vervolgens een lichtvoetige én informatieve bespiegeling aan het contrast tussen toen en nu. Een (cadeau)boekje, zoals ze zelf schrijft, voor op de salontafel, het nachtkastje en de wc om steeds glimlachend een paar stukjes uit te lezen.

Paula Swieringa, *Toen & Nu Utrecht. Hoe de stad verandert*. Utrecht, eigen beheer, 2020. ISBN 978 94 6402 109 7. 95 blz., € 15,-; bestellen via e-mail: paulaswieringa@gmail.com.





Interesse in de geschiedenis van stad en regio Utrecht?
Word dan lid van **Oud-Utrecht**

Als lid van *Historische Vereniging Oud-Utrecht* ontvangt u zes maal per jaar het Tijdschrift Oud-Utrecht, ieder jaar een Jaarboek en om de maand de digitale Nieuwsbrief. Ook kunt u excursies, lezingen en het maandelijks Historisch Café bijwonen.

www.oud-utrecht.nl/lid-worden



Projectontwikkeling
Bemiddeling
Verhuur
Bouw

LISMAN
EN **LISMAN**
BOUW & VASTGOED



Laan van Vollenhove 2925 Zeist • +31 (0) 30 69 5 66 44 • www.lismanenlisman.nl